



Sultan en-Nâsır Muhammed'in Üçüncü Cülûsundan Sonra Memlûk-Altın Orda Siyasi ve Diplomatik İlişkileri

The Political and Diplomatic Relations of the Mamluks and Golden Horde After the Third Enthronement of Sultan al-Nasir Muhammad

Kazım Uzun* 



*Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü, İzmir, Türkiye

ORCID: K.U. 0000-0003-0302-5863

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Kazım Uzun,

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü, İzmir, Türkiye

E-posta/E-mail: k.kazimuzun@gmail.com

Başvuru/Submitted: 03.03.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:
03.06.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:
15.06.2022

Kabul/Accepted: 24.06.2022

Atıf/Citation:

Uzun, Kazım. "Sultan en-Nâsır Muhammed'in
Üçüncü Cülûsundan Sonra Memlûk-Altın Orda
Siyasi ve Diplomatik İlişkileri." *Tarih Dergisi -
Turkish Journal of History*, 77 (2022): 15-52.
<https://doi.org/10.26650/iutd.1082294>

Öz

Memlûk ve Altın Orda devletlerinin müşterek çıkarları hedefleyen ilişkileri ortak düşman söylemi etrafında şekillenmiş ve gelişmiştir. Buna bağlı olarak Sultan en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat dönemine kadar taraflar bir müttefik görüntüsü çizmişlerdir. Ancak farklılaşan konjonktürün tesiriyle Sultan en-Nâsır politika değişikliğine giderek Altın Orda ve İlhanlı devletleri arasında bir denge siyaseti gütmeye çalışmıştır. İlhanlı sonrası dönemde ise Memlûk-Altın Orda ilişkileri bu defa başka bir ortak düşman söylemi etrafında yeniden canlandırılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada söz konusu münasebetler tüm yönleriyle tespit ve tetkike gayret edilmiş ve ayrıca bunların genelinin mahiyetine dair yeni bir yorum getirilmiştir.

Anahtar sözcükler: Memlûk Devleti, Altın Orda, İlhanlılar, Timur, İttifak

ABSTRACT

The relations between the states of the Mamluks and the Golden Horde aimed at common interests were shaped and developed around the discourse of the common enemy. Accordingly, the parties had drawn the image of allies until the third reign of Sultan al-Nasir Muhammad. However, with the effects from differing conjunctures, Sultan al-Nasir made a policy change and tried to pursue a policy of balance between the Golden Horde and Ilkhanate states. In the post-Ilkhanid period, the attempt was made to revive Mamluk-Golden Horde relations, this time around another common enemy discourse. This study aims to determine these aforementioned relations, examine them in all their aspects, and also provide a new interpretation regarding their general nature.

Keywords: Mamluks, Golden Horde, Ilkhanate, Timur, Alliance



Extended Abstract

Mamluk and Golden Horde relations began and developed toward common interests by virtue of the initiatives of Sultan Baibars. The Ilkhanid were pivotal to these relations as a common enemy, and the diplomatic agenda of the parties was shaped by a prospective joint operation against the Ilkhanid. The joint operation against the Ilkhanate remained and could even be claimed to have been exclusively kept on the agenda for nearly half a century. However, this study reveals no such operation was ever launched due to what beclouded the relationship between the parties and the policy the Mamluks adopted. Nevertheless, preserving the discourse on a possible joint expedition had well suppressed the Ilkhanate.

Until the third reign of Sultan al-Nasir Muhammad, Mamluk–Golden Horde political and diplomatic relations remained within the above-mentioned framework, and the parties showed complete alliance, at least diplomatically. However, Sultan al-Nasir Muhammad's ascension to the throne for a third time was a milestone in the course of this relationship and may be closely associated with Abu Said Bahadur Khan's ascension to the Ilkhanid throne in 1317 and adoption of a different policy than the previous Ilkhanid rulers. The Ilkhanid abandoned their aggressive policies against the Mamluks and took a pro-peace stance, one which the Mamluks reciprocated. A peace treaty was signed in 1323 pursuant to negotiations. This treaty shifted the course of Mamluk–Golden Horde relations. Sultan al-Nasir had abandoned the traditional policy in which the Mamluks were fully allied with the Golden Horde and began following a policy of balance between the Golden Horde and the Ilkhanid states. This attitude fell far below the expectations of the Golden Horde and caused diplomatic problems between the two states. Despite these above-mentioned problems, the Mamluks and Golden Horde preserved their diplomatic relations.

The death of Sultan al-Nasir and Uzbek Khan and the end of the political existence of the Ilkhanate during this period also altered Mamluk–Golden Horde relations after the 1340s. Both parties leaned toward reestablishing and developing friendly relations and made diplomatic initiatives accordingly. However, the internal conflicts in both states and the absence of the threat of a common enemy hampered this construction for a while.

Akin to the Ilkhanid case, Timur's rise and influence in the Iranian region grew into a new threat for both the Mamluk and Golden Horde states. As a common enemy, Timur encouraged a renewed alliance between the Mamluks and the Golden Horde. The measures and prospective joint operation against this new common enemy was at the core of the diplomatic contacts that had started becoming more frequent after 1385. However, Timur managed to be effective in the domain of the Golden Horde through his campaigns against Tokhtamysh Khan in the 1390s.

Timur was also a threat to political elements in Anatolia as well. Thus, diplomatic contacts were established among the Ottomans, Mamluks, and Kadi Burhan al-Din in order to form an anti-Timur front, with an alliance being established accordingly. Later, the scope of the alliance was expanded with the participation of the Golden Horde. These above-mentioned efforts suppressed Timur for a short period. However, Timur would later on enter Anatolia and Syria, which was under Mamluk domination.

Limited diplomatic contact is known to have occurred between the Mamluk and Golden Horde states in the first quarter of the 15th century. However, the collapse of the Golden Horde's central authority after Tokhtamysh Khan hindered diplomatic relations and a strong alliance discourse from being reestablished. Eventually, Mamluk–Golden Horde political and diplomatic relations came to an end with few weak contacts in the late 1420s.

The diplomatic relations between the Mamluk and Golden Horde states had important consequences. The alliance established through these relations had through suppression prevented the Ilkhanid from concentrating all their power on the Mamluks or the Golden Horde. Therefore, this alliance in question in fact had significant results for both states. However, no joint operation against the Ilkhanate and later on against Timur was ever launched, despite being kept on the agenda in diplomatic correspondence. At this point, discussing the Mamluks' political stance would be useful.

Despite their common origin, certain historical enmities had existed between the Golden Horde and the Ilkhanate. Both states claimed rights over the Azerbaijan region in particular, and these problems also frequently brought the two states into conflict. Thus, a permanent resolution could not be claimed to be achievable unless the Golden Horde or the Ilkhanid state renounced their claims and interests in the Azerbaijan region. The khans of the Golden Horde saw the suppression of the Ilkhanate as a political gain by virtue of the alliance established with the Mamluks, and they wanted to strengthen this alliance. However, the ultimate goal of the Golden Horde State was to completely get rid of the Ilkhanate by organizing a joint campaign against this enemy.

In their correspondence, the Mamluk and Golden Horde states had agreed on a strategy to launch a campaign against the Ilkhanate where one of these two states would advance from the north and the other from the south. As stated by other researchers, the long distance between these states and the dominance of Byzantium in a significant part of this distance had nevertheless made the communication and organization necessary for a joint operation against the Ilkhanate very difficult. However, whether the Mamluks could even have organized an expedition into the central lands of the Ilkhanate in practice should also be questioned.

The Euphrates River represented the eastern border of the Mamluk State, and the Mamluks' sphere of influence and activity never exceeded Mesopotamia. Unlike the Golden Horde, the Mamluks claimed no dominance over Azerbaijan or Iran. Under these circumstances, organizing a campaign on the central lands or domination area of a strong state and leader like the Ilkhanid or Timur would not have been a very realistic goal for the Mamluks, nor would it have sounded easy or beneficial. What was essential for the Mamluks to protect their area of rule and interests from both the Ilkhanid and Timur. Instead of embarking on a common campaign, which would have been very difficult with uncertain results, the Mamluks developed a common operation discourse by virtue of the relations established with the Golden Horde. They tried to suppress the Ilkhanid and Timur by keeping this discourse on the agenda. Therefore, unlike the Golden Horde, the Mamluks attempted to protect their rule and interests by maintaining the discourse on a prospective expedition rather than directly organize a very difficult joint campaign. During the third reign of Sultan al-Nasir Muhammad, the Ilkhanate had to abandon their claims and actions in Mamluk Syria as a result of a peace treaty. Thus, Sultan al-Nasir changed his traditional Mamluk policy as he no longer needed an anti-Ilkhanid rhetoric by virtue of the peace treaty that had been signed. With this peace treaty, the sultan managed to protect Mamluk dominance and interests and began to follow a policy of balance between the Golden Horde and the Ilkhanid states. Although Uzbek Khan negatively reacted to this policy, Sultan al-Nasir did not abandon it. The Ilkhanid state, which had already been weakened, would come to an end shortly after. By reviving their relations, the Mamluk and Golden Horde states tried to establish a new alliance against Timur and to revive the discourse of a common operation. This discourse had a certain degree of diplomatic effect. However, carrying out a joint expedition was just as difficult as it had been in the time of the Ilkhanid and appeared just as useless and unrealistic for the Mamluks. Ultimately, it never happened.

Giriş

1256 yılında İlhanlı Devleti'nin kuruluşunun ardından İlhanlıların hem Memlûk hem de Altın Orda devletlerine karşı saldırgan bir politika takip etmeleri ve hâkimiyet sahalarına yönelik tecavüzleri bu iki devletin yakınlaşması noktasında teşvik edici bir rol oynadı. Bununla birlikte, Memlûk ve Altın Orda liderlerinin aynı dine mensubiyetleri ve hâkimiyet sahaları arasındaki ekonomik faaliyetler tarafların ilişkilerini güçlendirmeleri ve ortak düşman karşısında bir cephe oluşturmaları noktasında etkili oldu. Özellikle ilişkilerin başlangıç ve gelişme süreçlerinde Sultan Baybars hilafetin Kahire'deki varlığından istifade ederek Altın Orda'yla müşterek zemini tahkim etti. Bununla birlikte İlhanlıların kâfir ve öteki olarak konumlandırılmasına ilişkin söylemi güçlendirmeyi de ihmal etmedi. Bu söylemin, İlhanlılar karşısında benzer görüş, duygu ve çıkarlara sahip Altın Orda cihetinde karşılık bulması zor olmadı ve taraflar, aralarındaki münasebetlerin güçlendirilmesi ve sürdürülmesi konusunda fikir birliğine vardılar. Memlûk-Altın Orda ilişkileri ayrıca dönemin önemli güçlerinden Bizans İmparatorluğu'nun takip ettiği siyaseti de belirli düzeyde etkiledi ve bu tesir mezkûr üç devletin Bizans ile münasebetlerine muhtelif şekillerde yansdı¹.

660 (1261/1262) senesinde başlayan Memlûk-Altın Orda siyasi ve diplomatik ilişkileri, takip eden yıllarda gelişti ve devam etti. Bilhassa İlhanlı karşıtı söylem ve bu devlet üzerine yapılması muhtemel bir harekât neredeyse tüm diplomatik yazışmalarda kendisine yer buldu. İlhanlıların varlığına son vermeyi amaçlayan mezkûr müşterek harekâtın hiçbir zaman gerçekleşmemesine rağmen buna ilişkin söylem daima canlı tutulmaya özen gösterildi. Zira bu söylemin bizzat kendisi İlhanlıların baskılanması noktasında işlerlik gösterdi ve tarafların lehine neticeler üretti.

Zaman zaman seyrelmesine veya belirli dönemlerde kesilmesine rağmen, Memlûk-Altın Orda ilişkileri Sultan en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat dönemine kadar dostluk temelinde sürdürüldü. Sultan en-Nâsır'ın üçüncü cülûsunun ardından kısa bir süre daha aynı temelde devam eden ilişkiler Ebû Said Bahadır Han'ın İlhanlı tahtına çıkışıyla değişmeye başladı. Esasen Sultan en-Nâsır Muhammed ikinci saltanat döneminde İlhanlı tarafının tutumuna bağlı olarak Memlûklerin Altın Orda'ya ilişkin geleneksel politikasında bir değişikliğe gidebileceğine dair bazı işaretler vermişti. Ancak bunun için gerekli zeminin tam olarak oluşması Altın Orda'yla dostça münasebetlerin bir süre daha devam etmesini sağladı. Bununla birlikte, Ebû Said Han'la beraber İlhanlıların Memlûklere karşı benimsedikleri saldırgan tutumun değişmeye başlaması Memlûklerin Altın Orda'yla

1 Sultan en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat dönemine kadar Memlûk-Altın Orda siyasi ve diplomatik ilişkileri hakkında bkz. Kazım Uzun, "Başlangıcından Sultan En-Nâsır Muhammed'in Üçüncü Saltanatına Kadar Memlûk – Altın Orda Siyasi ve Diplomatik İlişkileri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 36/2 (2021), s. 735-65. Çeşitli araştırmacılar konunun muhtelif yönleriyle ilişkili olarak değerli eserler vermişlerdir. Bunlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Uzun, a.g.m., s. 737, dn. 2.

münasebetlerine tesir edecek ve bu ilişkilerin de yeniden şekillenmesinde etkili olacaktır. Nihayet çalışmanın takip eden kısmında, Sultan en-Nâsır'ın üçüncü saltanatından itibaren taraflar arasındaki münasebetlerin nihayet bulduğu zamana kadar Memlûk-Altın Orda siyasi ve diplomatik ilişkileri tüm yönleriyle ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu kısmın tamamlanmasının ardından ise Memlûk-Altın Orda münasebetlerinin genelini mahiyeti üzerine çeşitli değerlendirmeler yapılacaktır.

Muhammed b. Kalavun 1310 yılında üçüncü kez Memlûk tahtına oturdu ve böylece otuz bir yıllık uzun ve güçlü saltanat dönemi başlamış oldu. Hemen yakın tarihlerde (1312/1313)² Altın Orda tarafında da bir değişiklik yaşandı ve Tokta Han'ın ardından Özbek Han hanlık makamına geldi. Yeni Sultan ve Han'ın önderliğinde taraflar arasındaki ilişkiler kısa bir süre daha dostluk temelinde devam etti. Öyle ki, Özbek Han'ın cülûsundan kısa süre sonra, 1314 yılının Mart/Nisan ayında, elçileri Kahire'deydi³. Sultan en-Nâsır'ı kutlayan Özbek Han, onu ayrıca İslâm'ı Çin'den garbın en uzak noktasına kadar ulaştırdığı, yaydığı için tebrik ediyor, kendisinin ise ülkesinde bu dini yerleştirmek ve üstün kılmak için sarf ettiği gayretleri anlatıyordu⁴. Takip eden yıllarda karşılıklı iyi temenniler, hediyeleşmeler ve elçi teatileri devam ederken 1315 yılında Sultan en-Nâsır Cengiz soyundan bir kızla evlenme isteğini dile getirdi. Kendisine “hayır” cevabı verilmemekle birlikte, Nuveyrî'nin dediğine bakılırsa çeyiz olarak istenilenler kabul edilebilecek gibi değildi⁵. Dolayısıyla Sultan bu işten vazgeçti ve ilişkiler mütat rutininde bir süre daha devam etti. Birkaç yıl sonra, 1319/1320 senesinde Memlûk elçisi Saray şehrine bu ziyaretlerden birini yaptığında, Özbek Han düğün meselesini yeniden gündeme getirdi ve Sultan için Cengiz soyundan bir kız seçtiğini bildirdi. Memlûk elçisi Emîr Seyfeddin Otacı (Odacı veya Turcî veya Uturci) âni gelişen bu durum için herhangi bir hazırlıkları bulunmadığını dile getirdiyse de Özbek Han'ın, elçinin mihr ve düğün için gerekli parayı tüccarlardan borç almasını tavsiye etmesi üzerine lazım gelen

2 Karşılaştırma için bkz. Uzun, a.g.m., s. 754.

3 Ebü'l-Fedâil, *en-Nehcü's-Sedid ve Dürrü'l-Ferid fî mâ ba'd Tarihi İbni'l-Âmid*, III. Kısım, neşr. ve Fran. çev. E. Blochet, *Patrologie Orientale*, c. XX, Turnhout 1985, s. 744; Nuveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, c. XXXII tah. Necip Mustafa Fevvâz - Hikmet Kaşlı Fevvâz, Beyrut 2004, s. 158; Makrîzî, *es-Sulûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, c. II, tah. Muhammed Mustafa Ziyâde, Kahire 1942, s. 132; *Beiträge zur Geschichte der Mamlukensultane in den Jahren 690-741 der Hıgra nach arabischen Handschriften*, ed. Karl Wilhelm Zetterstéen, Leiden 1919, s. 161.

4 Nuveyrî, *a.g.e.*, XXVII, s. 253; Bununla birlikte, Özbek Han'ın tahta çıktığında Müslüman olup olmadığı meselesi ihtilaftır. Etraflı bir tartışma için bkz. Devin DeWeese, *Islamization and Native Religion in the Golden Horde: Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition*, Pennsylvania 1994, s. 67-158; M. Kafalı, “Özbek Han'ın muhtemelen 720'de (1320) İslâmiyet'i kabul ederek Muhammed adını aldı”ğın ifade ediyorsa da (Mustafa Kafalı, “Özbek Han”, *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 2007, s. 108) onun adına 716 tarihinde kesilen paranın bir yüzünde kelime-i tevhîd vardır. Nurettin Ağat, *Altınordu Paraları Kataloğu 1250-1502*, İstanbul 1976, s. 60.

5 Altın Orda tarafı bin tuman altın (ki, bir tuman on bin dinar ettiğinden, istenilen miktarın yekûnu bir milyon dinardı), bir milyon at, bir milyon savaş alet-edevati ve bunlardan başka şeyler istedi. Ayrıca bu taleplerin de büyük emîrlere ile onların kadınları tarafından getirilerek teslim edilmesini ve bu işin dört yıla yayılan bir süreçte tamamlanmasını şart koşmuştu. Nuveyrî, *a.g.e.*, XXXII, s. 195, 250; ayrıca bkz. el-Aynî, *İkdu'l-Cumân fî Tarihi Ehli'z-Zamân*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu, no. 2394, v. 105b-106a.

prosedür hızlı bir şekilde halledildi⁶. Gelin alınan Tolunbiye (veya Tolunbay veya Tûlûnbiye) Hatun ile 1319 yılının Ekim ayında denize açılan heyet, bir süre İstanbul'da İmparator'un misafiri olduktan sonra⁷, oldukça zor bir yolculuğun ardından 1320 yılının Nisan/Mayıs ayında İskenderiye'ye ulaştı. İbnü'd-Devâdârî memlûkler dâhil olmak üzere heyetle birlikte gelenlerin toplam sayısının iki bin dört yüz olduğunu; ancak dört yüz kişinin de yolculuk sırasında hayatını kaybettiğini bildirmektedir⁸. Nihayet Sultan'ın görevlendirdiği memlûk emîrleri heyeti evvela İskenderiye'de karşıladı. Ardından Tolunbiye Hatun 5 Mayıs 1320'de Kahire'ye vardı. Burada kendisi için muazzam bir karşılama töreni yapıldı, yaklaşık on gün kadar ağırlandıktan ve gerekli hazırlıklar tamamlandıktan sonra ayın 16'sında Sultan ile nikâhı kıyıldı⁹.

Bu evlilikle birlikte Memlûk-Altın Orda ilişkileri artık akrabalık düzeyine taşınmıştır. Bu akrabalığın fiiliyatta bir netice üretilip üretmeyeceği sonraki mesele olmakla birlikte, Sultan en-Nâsır Muhammed'in bu bağın tesis edilmesini başlı başına bir değer olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Öyle ki, Özbek Han'ın eğer beğenmezse Tolunbiye Hatun'u geri gönderebileceğine ilişkin mesajına Sultan "*istediğimiz güzellik değildir, istediğimiz [Cucî, dolayısıyla da Cengiz] hanedanının soyluluğu ve kardeşimle [Özbek Han] yakınlaşma/ akrabalıktır ki, böylece o ve biz bir bütün olabilelim*" şeklinde mukabele etmiştir¹⁰. Bu ifadelerden ve mezkûr evliliğin ardından Sultan en-Nâsır Muhammed'in Özbek Han ile ilişkilerinin seyrinden anlaşıldığı kadarıyla onun bu işteki birincil amacı Cengiz soyuyla bir rabıta tesis etmektir.

Altın Orda tarafının ise mezkûr süreçteki hareket tarzı daha dikkat çekicidir. Evlilik meselesinin gündeme geldiği ilk tarihlerde, yani 1315'lerde yerine getirilmesi zor isteklerde bulunmak suretiyle böyle bir evlilikten yana olmadığını ortaya koymuştur. Hatta Nuveyrî'ye göre, takip eden yıllarda Altın Orda devlet ricali bu evlilik meselesini tartışırken son derece net bir soru üzerinde yoğunlaşmıştır: "*Cengiz zürriyetinden bir hanın kızı neyin karşılığında yedi deniz aşacak da Mısır diyarına gidecek*"¹¹. Cevap ise bu tartışmaların devam ettiği yıllarda İlhanlı tarafındaki gelişmelerden bağımsız değildir. Malum olduğu üzere 1317 yılında Ebû Said

6 Nuveyrî, *a.g.e.*, XXXII, s. 250-51; Makrîzî, *es-Sulûk*, II, s. 203-4.

7 İbn Haldun, *Kitâbu'l-İber ve Dîvânu'l-Mübteda' ve'l-Haber*, c. V, tah. Halil Şehâde, Beyrut 2005, s. 493.

8 İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer ve Câmi'u'l-Gurer*, c. IX, neşr., Hans R. Roemer, Kahire 1960, s. 303; ayrıca bkz. Ebû'l-Fidâ, *Tarihu Ebi'l-Fidâ (el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer)*, c. II, neşr. Mahmud Deyyûb, Beyrut 1997, s. 435. Ebû'l-Fidâ gelenlerin sayısını yaklaşık üç bin kişi olarak ifade ediyor.

9 Nuveyrî, *a.g.e.*, XXXII, s. 251-52; Ebû'l-Fedâil, *Ägypten und Syrien Zwischen 1317 und 1341 in der Chronik des Mufaddal Ibn Abî al-Faâd'il (en-Nehcü's-Sedî ve Dürrü'l-Ferîd fi mâ ba'd Tarihi İbni'l-Âmid, Havâdisu'l-Fetre Beyne sene 717-741 Hicriyye)*, ed. Samira Kortantamer, Freiburg 1973, s. 10; Aynî, *a.g.e.*, no. 2394, v. 106b-107a; İbn Dokmak, *Nüzhetü'l-Enâm fî Tarihi'l-İslâm, Сборник материалов, относящихся к истории Золотой орды (Altın Orda Tarihi İle İlgili Kayıtlar Derlemesi)*, ed. V. Tiesenhausen, c. I, Petersburg 1884, s. 320; Makrîzî, *es-Sulûk*, II, s. 205.

10 Makrîzî, *es-Sulûk*, II, s. 204-5; İbn Hacer, *ed-Durerü'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, c. I, neşr. Abdülvâris Muhammed Ali, Beyrut 1997, s. 277-78.

11 Nuveyrî, *a.g.e.*, XXXII, s. 250.

Bahadır İlhanlı tahtına çıktı ve yeni İlhan henüz on iki yaşındaydı. Onun tecrübesizliğinden istifade etmek isteyen Çağataylılar, her ne kadar istedikleri neticeleri alamadılar ise de Horasan ve Mazenderan taraflarını yağma ettiler¹². Bu sırada, 1317 yılında Memlûklerin Halep naibi, yaklaşık on bin kişiyi aşkın bir grubu Emîr Cacaoğlu komutasında teçhiz ederek Amed'i (Diyâr-ı Bekr) yağmalattı¹³. İlhanlıların karşı karşıya kaldığı bu gelişmeler tabii olarak onların ezeli düşmanı Altın Orda için bir fırsat sunuyordu. Nihayet Özbek Han bu durumun Azerbaycan toprağını ele geçirmek için sunduğu fırsatı kaçırmak istemedi ve 718 (1318-1319) kışında ordusunu harekete geçirdi. Ordu Derbend'i geçerek Şirvan'a kadar indiyse de İlhanlı tarafının karşı harekâta geçmesi neticesinde Özbek Han emellerine ulaşmadan geri dönmek durumunda kaldı¹⁴. Altın Orda tarafının bir oyalama siyaseti güttüğü evlilik meselesini yeniden gündeme taşınması ve hatta Memlûk elçisinin "*Sultan beni bu iş için göndermedi*" demesine rağmen, neredeyse bir emrivakiyle düğünü dahi alalecele¹⁵ halledişinin tam bu sürece denk gelmesi tesadüf olmasa gerekir¹⁶. Özbek Han kuvvetle muhtemel Memlûklerle akrabalık tesis etmek suretiyle onların tam desteğini alarak İlhanlı meselesini ebediyen halletmek istedi. Ancak, aşağıda ayrıntıları görüleceği üzere, işler planlandığı gibi gitmedi.

Ebü Said Han'ın tahta çıkışıyla birlikte İlhanlıların Memlûklerle ilişkilerinde ılımlı bir görüntü hâkim olmaya başladı. Han'ın cülûsundan kısa süre sonra İlhanlı elçileri Kahire'deydi ve hem o hem de ileri gelen bazı devlet adamları adına yazılmış mektup barıştan bahsediyordu. Sultan kendisi için getirilen kıymetli hediyelere benzer şekilde mukabele etti ve elçiler ülkelerine geri döndü¹⁷. Takip eden yakın süreçte taraflar arasında zaman zaman bazı bölgesel gerginlikler yaşandıysa da 1320 yılı itibarıyla kapsamlı bir barış antlaşması için görüşmeler sıklaştı¹⁸. Nihayet 1323 yılına varıldığında müzakereler netice verdi ve bazı

12 Hâfiz-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî 'ü'l-Tevârih-i Reşîdî*, neşr. Hânâbâ Beyânî, Tahran 1317, s. 84; Vassâf, *Tahrîr-i Tarihi Vassâf*, nşr. Abdulmuhammed Âyetî, Tahran 1346, s. 327 vd.; Berthold Spuler, *Iran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, Ankara 2011, s. 133-35.

13 Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, II, s. 427-28; Hâfiz-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî 'ü'l-Tevârih*, s. 84; ayrıca bkz. Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, sayı I (1970), s. 84.

14 Vassâf, *a.g.e.*, s. 364-66; Hâfiz-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî 'ü'l-Tevârih*, s. 85-86; Hamdullah el-Müstevfî el-Kazvinî, *Tarih-i Güzîde*, neşr. Abdülhüseyn Nevâî, Tahran 1387, s. 614; Handmir, *Tarih-i Habîbü's-Siyer fî Ahbâri Efrâdi Beşer*, c. III, neşr. Celaleddin Humâî, Tahran 1362, s. 205-206; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XV-XVI, tah. Komisyon, Katar 2015, s. 143; İbn Haldun, *a.g.e.*, V, s. 607; Muhammed Murad Remzî, *Telfîku'l-Ahbâr ve Telgîhu'l-Â'sâr fî Vakâi' Kazan ve Bulğâr ve Mulûki't-Tatar*, c. I, Beyrut, s. 507-509; Özalp Gökbilgin, "1313-1357 Yılları Arasında Altınordu Devleti", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, sayı 4 (1972), s. 15-17; İlyas Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, İstanbul 2003, s. 91-92.

15 Özbek Han düğün meselesini gündeme getirdiğinde Memlûk elçisi Seyfeddin Otacı şöyle demişti: "*Sultan beni bu iş için göndermedi, bu büyük bir iştir. Sultan bunun olacağını bilseydi, ona [geline] yakışır ve yaraşır şeyler hazırlayıp buraya gönderirdi*". Nuveyrî, *a.g.e.*, XXXII, s. 250.

16 el-Ömerî'nin, Sultan'ın vaktiyle Özbek Han'dan bir kız istediği, onun da Sultan'la yakınlık tesis etmek için bir kız tezviç ettiği beyanı dikkate değerdir. İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rif bi-Mustelehi's-Şerîf*, tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut 1988, s. 70.

17 Makrîzî, *es-Sulûk*, II, s. 175.

18 Ebü'l-Fedâil, henüz 720 (1320/1321) yılında Sultan el-Melik en-Nâsır ve Tatar Han'ı Ebü Said b. Harbende arasında sulha varıldığını söylediğini kaydeder. Ebü'l-Fedâil, *a.g.e.*, (Kortantamer neşri), s. 12.

şartlar üzerinde uzlaşan taraflar bir barış antlaşması akdederek ilan ettiler¹⁹. Hatta her ne kadar gerçekleşmediyse de taraflar arasındaki ilişkiler dönemin İlhanlı veziri Emîr Çoban'ın oğlu ile Sultan en-Nâsır'ın kızının evliliğinin konuşulmasına kadar ileriye gitmişti²⁰.

Memlûklerin güçlü ve avantajlı bir konumda olduğu sırada İlhanlılarla ilişkilerin yumuşamaya başlaması ve nihayetinde varılan antlaşmanın tabii olarak Altın Orda ile ilişkilere yansımaları olacaktı. Zira İlhanlı tehdidi Memlûk-Altın Orda münasebetlerindeki önemli paydalardan biriydi. Nihayet Tolunbiye Hatun ile gelenlerden farklı olarak, kısa süre sonra Özbek Han'ın yeni elçileri aynı yıl (720=1320/1321) Kahire'ye ulaştılar. Kaynaklar elçilerin geliş sebebinin Emîr Çoban'ın, dolayısıyla İlhanlıların amaçlarına karşı koymaya teşvik ve onlara karşı birleşmek olduğunu açıkça ifade ederler²¹.

Kurulan akrabalık ilişkisine rağmen Altın Orda'nın beklediği Memlûk desteğini bulamayışı düğünün üzerinden çok geçmeden Memlûk-Altın Orda ilişkilerinde bir gerginliğin baş göstermesine sebep olmuş gibi görünüyor. Özbek Han, düğünün ardından daha güçlü bir ittifak ve daha da önemlisi artık eyleme dönüşen bir ortaklık umarken Sultan en-Nâsır'ın, elçilere beklenen cevabı vermemesi, hatta daha önce İlhanlılara karşı birlik olduklarını vurgulayan, bir tehlike anında kesinlikle beraber hareket edeceklerini dile getiren güçlü bir mesaj dahi iletmemesi Altın Orda tarafının beklentilerinden oldukça uzak kalmıştı. Bu gelişmeleri müteakiben 1321 yılında Saray'dan dönen ortak heyetin Kahire'ye varışıyla yeni bir diplomatik kriz belirdi. Düğünün ardından henüz beklediği cevabı alamayan ve kendisi bir taraftan İlhanlılar üzerine giderken Sultan'ın da Irak tarafına yürümek suretiyle Emîr Çoban'ı güneyden sıkıştıracağına dönük beklentisi²² karşılanmayan Özbek Han, Memlûk elçileri Emîr Toksuba ez-Zâhirî ve Kutluboğa el-Bağdâdî'ye diplomatik kurallara uygun şekilde davranmadı. Elçilerin, bu durumu Sultan'a bildirmesiyle Sultan en-Nâsır da gelen Altın Orda elçilerini bir süre bekletti ve onlara aynı şekilde mukabele etti²³. Böylece tepkisini ortaya koyduktan sonra Sultan itidalli hareket etmeye özen göstererek elçilere hil'at giydirdi ve kendi elçisiyle birlikte onları ülkelerine geri gönderdi²⁴.

19 Aynî, *a.g.e.*, no. 2394, v. 112a-113b; Makrîzî, *es-Sulûk*, II, s. 207-45; Fayed Hammâd Âşûr, *el-Alâkâtü's-Siyâsiyye beyne'l-Memâlik ve'l-Moğûl fi'd-Devleti'l-Memlûkiyyeti'l-Ülâ*, Kahire 1973, s. 188-190; antlaşma öncesindeki gelişmeler, antlaşma şartları ve neticeleriyle ilgili olarak ayrıca bkz. Reuven Amitai, "The Resolution of The Mongol-Mamluk War", *Mongols, Turks, and Others, Eurasian Nomads and the Sedentary World*, ed. Reuven Amitai – Michal Biran, Leiden-Boston 2005, s. 367-70; Anne F. Broadbridge, *Kingship and Ideology in the Islamic and Mongol Worlds*, Cambridge 2008, s. 101-13; Subhî Abdülmenam Muhammed, *Siyasetü'l-Moğûli'l-İlhânîyyîn Tucâhi Devleti'l-Memâlik fi Mısır ve's-Şam, H. 716-736 / M. 1316-1335*, Kahire 2001, s. 48-77; Ahmet Sağlam, "Memlûk-İlhanlı Diplomatik İlişkileri", *Belleten*, LXXXII/293 (2018), s. 135-40.

20 Nuveyrî, *a.g.e.*, XXXIII, s. 48; Sağlam, "Memlûk-İlhanlı Diplomatik İlişkileri", s. 139.

21 İbn Dokmak, *a.g.e.*, s. 320-21; Aynî, *a.g.e.*, no. 2394, v. 107b.

22 Aynî 721 yılında gelen müşterek heyetteki Altın Orda elçilerinin Özbek Han'ın, İlhanlı topraklarına ortak bir harekât için asker ve destek taleplerini tekrar dile getirdiklerini kaydediyor. Aynî, *a.g.e.*, no. 2394, v. 133a.

23 İbn Dokmak, *a.g.e.*, s. 321; Nuveyrî, *a.g.e.*, XXXIII, s. 21.

24 Nuveyrî, *a.g.e.*, XXXIII, s. 21.

Çeşitli vesilelerle Özbek Han'ın İlhanlılara karşı harekete geçme isteği ve bu amaca yönelik olarak Memlûklerden destek talebi zikredilmişti. 721 (1321/1322) yılında Memlûklerin Halep naibinden gelen bir mektuptan anlaşıldığı kadarıyla Sultan en-Nâsır, Özbek Han'ın bu planını İlhanlı Emîr Çoban'a bildirmişti. Bunun üzerine Emîr Çoban büyük bir orduyla Demir Kapı (Derbend) taraflarına ilerlemiş ve bu haberi alan Özbek Han da topladığı büyük orduyla karşı harekete geçmiş ve Irak'ı (İlhanlı topraklarını) almaya azmetmişti²⁵. Emîr Çoban'a gönderdiği haberde Sultan ayrıca Özbek Han'ın Mısır'dan askerî destek istediğini ve İlhanlılara karşı yardım talep ettiğini, ancak kendisinin bunu reddettiğini ve ona nasihatte bulunduğunu bildirmişti. Bu vesileyle Sultan, dostluklarının samimi olduğunu ve bunun kendileri nezdindeki önemini vurgulamayı da ihmal etmemişti. Tüm bu gelişmeler üzerine Emîr Çoban da bir elçisini göndererek Sultan'a teşekkür ve minnetlerini iletti ve ayrıca Özbek Han'a karşı planlarının desteklenmesine ilişkin isteğini de dile getirdi²⁶. Öyle anlaşılıyor ki, Altın Orda- İlhanlı geriliminin yeniden tırmanma tehlikesi Sultan en-Nâsır'ı kendi ülkesi için tedbir almaya zorladı ve o, Halep naibine haber göndererek Fırat'ı geçip Suriye taraflarına gelmesi muhtemel kimselere karşı teyakkuzda olmasını bildirdi²⁷.

Taraflar arasında bir yıl sonra, 722 (1322/1323)'de kurulan irtibattan anlaşıldığı kadarıyla Özbek Han, beklediği desteği bulamamanın yanında İlhanlılarla yakınlaşmasından dolayı Sultan en-Nâsır'a oldukça kızgındı. Tüm bunlara ek olarak bir de vaktiyle Altın Orda heyetiyle Mısır'a gelen ve Özbek Han nezdinde son derece itibarlı bir kişi olan Şeyh Numan'a Memlûk Devleti memurlarından birinin yaptığı saygısızlık Özbek Han'ın öfkesini iyice artırdı. Özbek Han el-Halil ve Kudüs'ü ziyaret etmesi ve burada bir mabet yaptırması için Şeyh'e yüklü miktarda para gönderdi, böylece Han bir anlamda bu muhterem Şeyh'e yapılan saygısızlığı telafi edebilecekti. Ancak iki şehri ziyaret edebildiyse de Şeyh'in herhangi bir yapı inşa ettirmesine izin verilmedi. Özbek Han'ın tepkisi oldukça manidardı: *"Kudüs'te Şeyh Numan'ın Allah rızası için bir mabet yaptırmasına müsaade edilmedi, ancak Gürcü Prensi'nin kilise yaptırmasına izin verilmişti"* diyordu²⁸. Memlûk tarafının bu eylemleri karşısında Özbek Han o kadar kızmıştı ki, bir misilleme yapma ihtiyacı hissetti. Aynî'nin bildirdiğine göre Sultan'ın nezdinde muteber bir isim olan tacir Sakrân (Seguranus

25 Aynî, *a.g.e.*, no. 2394, v. 134b; ayrıca bkz. Makrîzî, *es-Sulûk*, II, s. 232. M. Favereau yeni neşredilen eserinde 1320'lerde Altın Orda'nın bir savaş planı varsa bile bunun ertelendiğini, zira bu tarihlerde Altın Orda'nın İlhanlılara karşı düzenlediği bir saldırıya ilişkin herhangi bir malumatın kaynaklara yansımadığını ifade ediyor (Marie Favereau, *The Horde*, Cambridge-London 2021, s. 233) ise de işaret edilen gelişmeleri Aynî 721 senesi dahilinde kaydetmektedir. Aynı şekilde Makrîzî de 721 yılı olayları içinde Emîr Çoban ile Özbek Han arasındaki bir savaştan çok kısa şekilde bahseder. Her ne kadar tüm detaylarına vakıf değilssek dahi 721 yılında Altın Orda-İlhanlı sınır boylarında bir hareketliliğin olduğu anlaşılıyor.

26 Aynî, *a.g.e.*, no. 2394, v. 134a-135a.

27 Aynî, *a.g.e.*, no. 2394, v. 135a.

28 Aynî, *a.g.e.*, no. 2394, v. 163b; ayrıca bkz. Birzâlî, *el-Muktefî alâ Kitâb er-Ravzateyn*, c. IV, tah. Ömer Abdüsselam Tedmurî, Sayda-Beyrut 2006, s. 332; DeWeese, *a.g.e.*, s. 128-29.

Salvaigus)²⁹ bu sebeple öldürüldü³⁰ ve malları da yağma edildi. Bununla yetinmeyen Özbek Han bir kez daha diplomatik kurallar ve nezaketi ihmal etti, ayrıca bu kez Memlûk elçisinin cariyeye ve memlûk satın almasına da müsaade etmeyerek yapabileceklerine dair bir gözdağı verdi³¹.

Emîr Toksuba'nın anlattıklarından sonra Sultan en-Nâsır Muhammed Altın Orda elçisine, kendi elçisine yapılanlara benzer şekilde muamele etti ve tepkisini ortaya koydu³². Dönüş heyetiyle birlikte elçisini yeniden Saray'a gönderen Sultan en-Nâsır bu diplomatik gerginlik sürecinde geri adım atmamakla birlikte, İbn Dokmak'a göre, Özbek Han'a bir mektup göndererek Memlûk-İlhanlı yakınlaşmasının sebeplerini dile getirmeyi ihmal etmedi. Öyle anlaşılıyor ki, Sultan bu şekilde Memlûk-Altın Orda ilişkilerini tamamen kopma noktasından uzak tutmaya çalışıyordu. Mektupta Sultan İlhan Ebû Said ile kurulan yakınlığı dinî sebeplere bağlıyordu. Evvela Ebû Said ile barış yapmadığına, ardından hem onun hem de ülkesindeki Müslümanların hac yapma hakkının engellenmesinin uygun olmayacağına vurgu yapıyordu. Bununla birlikte, onun İslâm dinine, dolayısıyla da Müslümanlara yararı dokunan ve barış ortamının oluşmasına katkı sağlayan bir kimse olduğuna dikkat çekiyordu. Son olarak Özbek Han'ın, Emîr Toksuba'nın memlûk satın almasına izin vermeyerek ortaya koyduğu tehdide ise sahip oldukları yeterince memlûk için Allah'a hamd ederek karşılık veriyordu³³. Böylece Sultan en-Nâsır, Ebû Said ile kurulan ilişkilerin amacının Müslümanların hak ve yararlarını gözetmek olduğuna, dolayısıyla da siyaseten bir taraf değiştirme durumunun söz konusu olmadığına işaret ediyordu. Ayrıca Han'ın ima yoluyla ortaya koyduğu memlûk tehdidine karşı da alttan almak gibi bir yola tevessül etmeyeceği noktasında son derece diplomatik bir yanıt vermiş oluyordu³⁴.

1320'lerde Memlûk-Altın Orda ilişkilerinin geldiği mezkûr durum dikkat çekicidir. Bu tarihlerde yaşanan gerilimin sebebi bazı yorumlara göre Sultan en-Nâsır'ın "iki yüzlü siyaset"³⁵ gütmesiyle alakalıyken başka yorumlara göre de Tolunbiye Hatun ile yaptığı evliliğin ardından, onun soyuna ilişkin şüphelerinin artması ve Sultan'ın bir anlamda

29 Tacir Sakrân ile ilgili olarak bkz. Uzun, a.g.m., s. 754, dn. 115.

30 Muhtemeldir ki Özbek Han, Sultan nezdinde oldukça önemli bir kişi olan Sakrân'ı katletmenin doğuracağı sonuçları tahmin ettiğinden bu işi, sanki kendi iradesi dışında gerçekleşmiş gibi göstermek için onun "cezâir [adalar] meliklerinin bazıları tarafından öldürüldüğü" gibi ilginç bir beyanda bulunmuştur. Aynî, a.g.e., no. 2394, v. 163a-163b.

31 İbn Dokmak, a.g.e., s. 321; Aynî, a.g.e., no. 2394, v. 162b, 163a-163b.

32 Karşılaştırma için bkz. İbn Dokmak, a.g.e., s. 321; Aynî, a.g.e., no. 2394, v. 163b; Aynî, a.g.e., (Tiesenhausen neşri, I), s. 493'teki dipnot.

33 İbn Dokmak, a.g.e., s. 321.

34 Hatırlanacak olursa, yukarıda geçtiği üzere Memlûk tarafı Altın Orda'dan "güzel cariyeler ve Kıpçak memlûkler" istediğinde her iki devletin tahtında aynı Han ve Sultan bulunmaktaydı. Dolayısıyla Sultan en-Nâsır Muhammed bu karşılığı verirken Özbek Han'ın tehdidinin diplomatik bir baskı olduğunun farkında bulunuyor ve bu aşamada Altın Orda tarafının ilişkileri bütünüyle keseceğine ihtimal vermiyordu. Zira Memlûk-Altın Orda ilişkileri tabii olarak her iki tarafın yararına sonuçlar üretmekteydi.

35 Gökbilgin, a.g.m., s. 17-18.

kandırıldığı vehmine kapılmasıyla ilgilidir³⁶. Tabii olarak Altın Orda tarafının İlhanlılara karşı beklediği artık eyleme dönüşmüş desteğin bir türlü gelmeyişi de temel sebeplerden birini teşkil etmektedir. Tüm bunlarla birlikte öyle anlaşılıyor ki, Ebû Said'in İlhanlı tahtına geçişi Memlûk politikasını önemli ölçüde etkiledi. Zira İlhanlı tehdidi karşısında birlik olmak Memlûk-Altın Orda ilişkilerinin en önemli iki dayanağından birini oluştuyordu. Ebû Said'in tahta çıkışıyla birlikte barışçıl bir politika takip etmesi ve Memlûklerle barış yapmak için harekete geçmesi Memlûk tarafında da karşılık buldu. Üstelik daha önceki İlhanlılardan farklı olarak Ebû Said Suriye üzerinde bir hak talep etmiyordu. Şu halde ortaya çıkan durumu Sultan en-Nâsır'ın "iki yüzlü" siyaseti şeklinde değerlendirmek yerine, pragmatist bir tutum olarak düşünmek de mümkündür. Öyle ki, 1320 yılı itibariyle artık uzun bir geçmişe sahip olan Memlûk-Altın Orda ilişkilerine bakıldığında, mevcut tecrübe tarafların İlhanlıları hâkim oldukları bölgelerden bütünüyle çıkaracak, bir başka ifadeyle bu devletin varlığını sona erdirecek müşterek bir hareket düzenlemelerinin imkânsız değilse de son derece zor olduğunu ortaya koymuştur. Hal böyleyken ve İlhanlı tarafı Fırat'ın doğusunda kalmayı kabul ederek barış yapmak isterken Memlûkler açısından hem Altın Orda hem de İlhanlılar ile ilişkileri belirli bir düzeyde sürdürmeye devam etmek politik açıdan en faydalı yol gibi görünmektedir. Böylece Memlûkler Altın Orda ile dostça ilişkileri sayesinde Deşt-i Kıpçak'tan memlûk getirmeye ve Karadeniz'deki ticarî faaliyetlerini sürdürmeye devam edebilecek, İlhanlılar ile yapılan antlaşma yoluyla da Suriye ve kuzeyindeki bölgelerin güvenliğini sağlamış olacaktı³⁷. İlhanlılar ile ilişkilerin iyi olması aynı zamanda Doğu Anadolu üzerinden Karadeniz sahillerine ve Azerbaycan taraflarına uzayan kara yollarının da açık olması anlamına geliyor, dolayısıyla memlûklerin getirilişi ve ticaret için boğazlar tek seçenek olmaktan çıkıyordu. Altın Orda ile yaşanan gerilimlere rağmen bu devletle ipleri koparmayan ve ezeli düşman pozisyonundaki İlhanlılar ile barış yapmayı kabul eden Sultan en-Nâsır'ın, her iki devletle de ilişkileri belirli bir temel ve düzeyde sürdürme³⁸ politikası faydacı/akılcı bir yaklaşımın neticesi gibi görünmektedir.

36 Broadbridge, *a.g.e.*, s. 133-34. Tolunbiye Hatun'un nesebiyle ilgili olarak onun Cengiz soyundan olduğu, Özbek Han'ın kızı veya yeğeni olduğu gibi farklı izahlar vardır. Tüm bu seçenekler Tolunbiye Hatun'un Cengiz soylu olduğu anlamına gelmekle beraber, Broadbridge Sultan'ın bu konuda ciddi şekilde şüphe duyduğu, bu durumun Memlûk-Altın Orda ilişkilerine zarar verdiği ve birkaç yıl sonra, 1328'de mezkûr sebebin de etkisiyle Sultan en-Nâsır'ın Tolunbiye Hatun'u boşadığı hususunda ikna olmuş gibi görünmektedir. Söz konusu ihtimal tamamen göz ardı edilemezse de Tolunbiye Hatun'un soyuyla ilgili olarak (şayet) şüpheye düştüyse Sultan'ın onunla 1328 yılına kadar evli kalması ilginç bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Tolunbiye Hatun'un soyuyla ilgili olarak bkz. Nuveyrî, *a.g.e.*, XXXII, s. 250; Şucâî, *Tarihu'l-Meliki'n-Nâsır Muhammed b. Kalâvûn es-Sâlihi ve Evlâdihî*, neşr. Barbara Schafer, Wiesbaden 1977, s. 120; İbn Tagrıberdî, *en-Nucûm ez-Zâhire fi Mulûki Mısır ve'l-Kâhire*, c. X, neşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut 1992, s. 38; İbn Hacer, *ed-Durri'l-Kâmine*, II, s. 138; ayrıca bakınız, Sağlam, "Nâsır Muhammed Dönemi Memlûk-Altın Orda Münâsebetleri", s. 329-30; Fatma Akkuş Yiğit, "İktidar ve İzdivaç: Memlûk-Altın Orda-İlhanlı Üçgeninde Siyasi Evlilikler", *Karadeniz Araştırmaları*, sayı 49 (2016), s. 112-14; Ahmet Sağlam, *en-Nâsır Muhammed Devri Memlûk Türk Devleti*, Ankara 2021, s. 349-50.

37 Sultan'ın, Halep naibine haber göndererek (kim olduğu fark etmeksizin) Fırat'ı geçme ihtimali olanlara karşı dikkatli olması hususunda uyarması bu noktada tekrar hatırlanmalıdır.

38 Bir karşılaştırma için bkz. Amalia Levanoni, *A Turning Point in Mamluk History, The Third Reign of al-Nâsır Muhammad Ibn Qalawun (1310-1341)*, Leiden 1995, s. 32.

Takip eden yıllarda Memlûkler ile Altın Orda arasındaki elçi teatisi ve hediyeleşmeler devam etti. 724 (1323/1324) yılında gelen Altın Orda elçileri Sultan için hediyeler getirmişlerdi. Ancak yanlarındaki mektup hâlâ taraflar arasındaki İlhanlı aleyhtarı anlaşma ile sefer planlarından bahsetmekte ve Han'ın öfkeyle karışık sitemlerini ifade etmekteydi³⁹. Tüm olumsuzluklara rağmen taraflar ilişkilerin bütünüyle kesilmemesi ve asgari düzeyde bile olsa sürdürülmesi noktasında ihtiyatlı davranmaya özen gösteriyordu ki, tabii olarak diplomatik açıdan da makul olan buydu.

İlişkiler zikredilen çerçevede sürdürülürken 728 (1327/1328) yılında yeni bir kriz zuhur etti. Sultan en-Nâsır Muhammed bu yılda Cengiz soylu eşi Tolunbiye Hatun'dan boşandı ve aynı yıl içerisinde Tolunbiye Hatun aslen Altın Ordalı Moğol emirlerden olan Mengli Boğa es-Silahlâdâr ile evlendirildi⁴⁰. Sebepleri tam olarak kestirilemeyen⁴¹ bu gelişmenin Altın Orda tarafında iyi bir şekilde karşılanmayacağı aşikârdı. Nihayet bu süreçte Kahire'de bulunan Altın Orda elçileri, kuşkusuz bu yeni gelişmelere dair haberlerle birlikte, Ağustos (1328) ayı sonlarında ülkelerine dönmek üzere yola çıktılar⁴². Aynı zamanlarda, İlhanlı Ebû Said, Emîr Çoban ve ailesini tasfiye hareketine girişmiş ve bu kapsamda başına geleceklerden endişe eden Çoban'ın oğullarından Anadolu valisi Demirtaş da Mısır'a iltica etmişti. Sığınma talebini kabul eden Sultan en-Nâsır bir süre sonra onu tutuklattı ve 1327 yılında katletti⁴³. Kuşkusuz bu olaylara ilişkin söylenenleri de öğrenen Altın Orda elçileri, Broadbridge'e göre, geriye dönerken yalnızca Tolunbiye Hatun meselesine ilişkin haberleri değil aynı zamanda Sultan en-Nâsır'ın "güvenilmezliği" (*dishonesty*) hakkındaki malumatı da beraberlerinde götürmüş olmalıydı⁴⁴.

Boşanmayı takip eden yıllarda Memlûkler ile Altın Orda arasındaki ilişkiler nispeten seyrelimiş gibi görünmektedir. Buna rağmen, 1330'ların başlarında bir elçi hareketliliği⁴⁵

39 Aynı, *a.g.e.*, no. 2394, v. 214b-215a; Nuveyrî, *a.g.e.*, XXXIII, s. 53-54.

40 Şucâî, *a.g.e.*, s. 120; Makrîzî, *es-Sulûk*, II, s. 298. Tolunbiye Hatun daha sonraki tarihlerde başka evlilikler de yapmıştır. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Akkuş Yiğit, *a.g.e.*, s. 114.

41 Bu boşanmada 1320'lerden itibaren Memlûk-Altın Orda gerginliğinin belirli ölçüde etkili olduğunu düşünmek tabiidir. Ancak boşanmanın tarihi farklı birtakım sebeplerin olabileceği noktasında yorumlamaya açıktır. Broadbridge'nin Sultan'ın Tolunbiye Hatun'un soyuyla ilgili şüphelerinin söz konusu boşanmada etkili olduğuna ilişkin görüşlerine yukarıda işaret edilmişti. Bununla birlikte, Favereau da Memlûklerle kurulan akrabalık bağının ardından Altın Orda'nın beklentilerinin karşılanmadığı, dolayısıyla kurulan soy bağının bir anlamda başarısız olduğu ve Özbek Han'ın tacir Sakrân'ı öldürtmek suretiyle "bedel ödettiği"ni düşünmektedir (Favereau, *a.g.e.*, s. 233). Ancak yine boşanmanın tarihi göz önüne alındığında söz konusu görüşlerin mevcut soruya tatminkâr bir cevap üretmediği açıktır. Belirtilmelidir ki, eldeki veriler şimdilik bu konuda kesin bir hükme varma imkânını kısıtlamaktadır.

42 Nuveyrî, *a.g.e.*, XXXIII, s. 197; *Beiträge zur Geschichte*, s. 179-180.

43 Bu gelişmelerin tafsilatına ilişkin olarak bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz ve Demirtaş", *Belâten*, XXXI/124 (1967), s. 601-646.

44 Broadbridge, *a.g.e.*, s. 136.

45 Ebû'l-Fedâil, *a.g.e.*, (Tiesenhausen neşri, I), s. 187; *Beiträge zur Geschichte*, s. 181; Cezerî, *Havâdisü'z-Zaman ve Enbâ'uhû ve Vefeyâtü'l-Ekâbir ve'l-A'yân min Ebnâ'ihî*, c. II, neşr. Ömer Abdüsselam Tedmürî, Sayda-Beyrut 1998, s. 382.

görülyorsa da asıl gündem olan Tolunbiye Hatun meselesinin sorun olarak zuhuru biraz daha sonradır. Boşanma haberinin Saray şehrine ulaşmasının üstünden uzun sayılabilecek bir süre geçtikten sonra, bu meseleye ilişkin tepki ancak 1335 yılında Kahire'ye vardı. Sultan en-Nâsır'a okunan mektubunda Özbek Han, Kağan'ın seçkin kızlarından birini ona gönderdiğini, kendisi (en-Nâsır) gibi bir Sultan'ın kağanların kızlarını incitmesinin uygun olmadığını söylüyor ve boşanmanın sadece onun (en-Nâsır'ın) isteğiyle gerçekleştiğine dikkat çekerek sitemlerini dile getiriyordu. Mektubun devamında Özbek Han, boşanmadan sonra uygun düşenin ise Tolunbiye Hatun'un ülkesine geri gönderilmesi olacağına işaretle bunu talep ve rica ediyordu⁴⁶.

Özbek Han'ın mektubunda ve tepkisinde şaşkırtıcı bir taraf yoktur. Ancak dikkat çekici olan Sultan en-Nâsır'ın ona gönderdiği cevabî mektupta yazılanlardır. Taraflar arasında yaklaşık on beş yıla yakın bir süredir devam eden soğuk ilişkiler ve gerginliklere rağmen Sultan en-Nâsır, Özbek Han'a ısrarla kardeşim diye hitap etmektedir. Ve ona ulaştırılan bu haberlerin tamamının yalan olduğunu, *kardeşinin* kendisine gönderdiği Tolunbiye Hatun ile evlendiğini, evli kaldığını, ancak onun hastalanarak vefat ettiği ve Allah'ın rahmetine kavuştuğunu bildirmektedir. Mektubunda dile getirdikleriyle yetinmeyen Sultan en-Nâsır, Kadı el-Kazvinî'nin Tolunbiye Hatun'un ölümüne ilişkin, şahitlerce tasdik edilmiş bir belge düzenlemesini sağlamış ve bunu başka hediyelerle birlikte Özbek Han'a göndermiştir⁴⁷. Hâlbuki Şucâî'nin bildirdiğine göre Tolunbiye Hatun bu tarihte hayattadır ve vefatı 741 (1340/1341) yılında vukua gelmiştir⁴⁸.

Broadbridge'nin ifadesiyle Sultan en-Nâsır "*sahtekârlık hususundaki yeteneği*"⁴⁹ sebebiyle bu şekilde davranmış olabilir mi? Sultan'ı övme veya yerme endişesi taşımaksızın, onu bu şekilde itham etmeden önce takip eden gelişmelere göz atmakta yarar var gibi görünüyor. 737 (1336-1337) yılında Özbek Han'ın elçisi Murad Koca (Kuca veya Hoca?) Rûm toprağından (Anadolu üzerinden) evvela Dımaşk'a, daha sonra da Mısır'a geldi. Kaynağın ifadesine göre yanında çok büyük bir grup da vardı ve Mısır'a doğru yola devam edecekleri için Dımaşk'tan onlara yüz kadar at ve ihtiyaç duyacakları diğer şeyler tahsis edildi⁵⁰. Bu büyük grup Altın Orda elçileri, beraberlerinde bulunan pek çok cariye ve memlûk, Emîr Beşteğ'in akrabaları ve başkalarından mürekkepti⁵¹. İlişkilerin tüm gerginliğine rağmen Özbek Han tarafından böyle bir grubun gönderilmesi veya gelişine müsaade edilmesi, onun Tolunbiye Hatun meselesiyle ilgili olarak Sultan'ın söylediklerine inandığı veya muhtemelen inanmıyorsa bile bu sebeple gerginliği artık tırmandırma niyetinde olmadığı anlamına geliyordu. Bir başka

46 Musa el-Yûsufî, *Nûzhetu'n-Nâsır fî Sîreti'l-Meliki'n-Nâsır*, neşr. Ahmed Hutayt, Beyrut 1986, s. 235; Makrîzî, *es-Sulûk*, II, s. 378.

47 Yûsufî, *a.g.e.*, s. 235; Makrîzî, *es-Sulûk*, II, s. 378.

48 Şucâî, *a.g.e.*, s. 120.

49 Broadbridge, *a.g.e.*, s. 136.

50 Cezerî, *a.g.e.*, III, s. 930; *Beiträge zur Geschichte*, s. 193.

51 Yûsufî, *a.g.e.*, s. 379.

şekilde ifade edilecek olursa, Özbek Han'ın en-Nâsır ile yaşadığı gerginlik sürecindeki politikası ilişkileri kesmek yönünde değil, diplomatik kanalları kullanmak suretiyle Sultan'a mukabele etmek üzerine kuruluydu. Nihayet heyet ve beraberindekiler Kahire'ye ulaştılar ve onların gelişi tabii olarak Kahire'de memnuniyetle karşılandı. Birkaç ay sonra Emîr Sertaktay başkanlığında hazırlanan Memlûk heyeti ise pek çok hediyeyle birlikte yola çıktı, Anadolu üzerinden Samsun'a geçti ve Altın Orda yönünde devam etti⁵².

Sultan en-Nâsır Muhammed'in Tolunbiye Hatun ile boşanmasının sebepleri ve bu meseleyi Özbek Han'a farklı şekilde aksettirme nedenleri kesin olarak bilinemiyorsa da yukarıda zikredilen gelişmeler aslında Sultan'ın Altın Orda ve İlhanlılar bağlamında uygulamak istediği politikanın gerçeğe dönüştüğü şeklinde okunabilir. Her ne kadar bu tarihler artık İlhanlıların dağılma sürecine girdiği zamanlar olsa da Sultan'ın Ebû Said Han ile yaptığı anlaşma sayesinde Memlûklerin Karadeniz ve Altın Orda ile irtibatının Anadolu üzerinden de kurulabildiği görülmektedir. Bununla birlikte, Altın Orda ile yaşanan gerginliklere rağmen, yeniden çok sayıda cariye ve memlûkun getirilmeye başlanması, dolayısıyla da ticarî faaliyetlerin tekrar istikrar kazanması Memlûkler açısından İlhanlıların yanı sıra Altın Orda ile de yeni bir normalleşme sürecine girildiğini göstermektedir. Esasen, daha önce işaret edildiği üzere, Memlûk-Altın Orda ortaklığında İlhanlı karşıtı bir sefer tertip etmenin ve bu sayede İlhanlıları bölgeden uzaklaştırmanın zorluğu Sultan en-Nâsır tarafından anlaşıldıktan ve İlhanlı tahtına da Ebû Said gibi barıştan yana tavır alan bir hanın çıkışından sonra, en-Nâsır bir politika değişikliğine gitmişti. Bu durum her ne kadar Altın Orda tarafında bir memnuniyetsizlik yarattıysa da zamanla ilişkiler (en-Nâsır döneminde hiçbir zaman eskisi gibi olmamakla beraber) nispeten normal seyrine dönmeye başladı. Dolayısıyla en-Nâsır Altın Orda ile İlhanlı düşmanlığı temelinde kurulmuş ve nihai amacı, ulaşılması oldukça zor ve özellikle Memlûkler açısından bu zorluğa değecek bir fayda vadetmeyen teorik bir uzlaşmadan ziyade hem Altın Orda hem de İlhanlılar ile diplomatik ilişkilerin sürdürüldüğü bir politikayı tercih etmiştir. İlhanlılarla yapılan antlaşma sayesinde Suriye'de sağlanan sükûnete ve Deşt-i Kıpçak'tan alınan memlûklerin Anadolu üzerinden getirilebilmesine bakılırsa bu politikanın karşılığını da almaya başlamıştır.

Saray'a gönderilen elçi Emîr Sertaktay, beraberinde Altın Orda heyetiyle birlikte 1338 yılının Aralık ayında Kahire'ye döndü. Grubun kalabalık oluşuna (üç yüz elli kişi)⁵³ bakılırsa yine önemli sayıda memlûk Kahire'ye getirilmişti. Özbek Han'ın mektubu ise dikkat çekici bir teklif barındırıyordu. Sağladığı yararlar dolayısıyla Han'ın Memlûklerle diplomatik ilişkilerini sürdürme kararı ve buna yönelik eylemlerine dikkat çekilmişti; ancak öyle anlaşılıyor ki, o, Tolunbay Hatun meselesini de hâlâ unutabilmiş değildi ve buna bir karşılık verme ihtiyacı hissediyordu. Nihayet mektubunda Sultan ile akrabalık ilişkisi kurma dileğini,

52 Yûsufî, *a.g.e.*, s. 379; *Beiträge zur Geschichte*, s. 194.

53 *Beiträge zur Geschichte*, s. 200.

onun kızlarından biriyle evlenme arzusunu ve bu sayede de aralarındaki dostluk ve kardeşlik bağlarını güçlendirme isteğini ifade ediyordu. Ancak Şucâî'nin de açıkça dikkat çektiği üzere “*Sultan, onların maksadının [Sultan'ın] onlara yaptığını onların da ona yapmak olduğunu anladı*”⁵⁴. Buna rağmen en-Nâsır Muhammed aşırıya kaçan bir tepki göstermedi ve kızlarının küçük olduğunu, onların en büyüğünün henüz altı yaşında bulunduğunu, ancak evlilik çağına geldiklerinde birini hazırlayıp Han'a göndereceğini söyleyerek meseleyi geçiştirdi⁵⁵. Ne var ki, Sultan 1339 yılının Ocak ayında kızlarından ikisini Dimaşk naibi Emîr Tengiz'in iki oğluyula nikâhlayacaktı⁵⁶. İlhanlılar ile yapılan barışın ve Altın Orda ile yaşananların ardından, bu ikincisiyle bir akrabalık tesis etmek istemeyen Sultan ilişkilerin diplomatik çerçevede sürdürülmesinden yana tavır aldı ve bu süreçte Özbek Han'a bazı yalanlar söyleme noktasında herhangi bir endişe duymadı.

1340 yılı itibarıyla Memlûk ve Altın Orda taraflarının her ikisi de müttefikinin kendisine zaman zaman yalanlar söyleyebildiğinin farkında olarak diplomatik ilişkilerini sürdürmeye devam etti. Daha ileri düzeyde bir iş birliği özellikle değişen Memlûk politikası dolayısıyla gerçekleşmedi. Ancak buna rağmen, elçi teatileri, hediyeleşmeler, memlûk transferi ve ticarî faaliyetlerin devamına özen gösterildi. Zira bu, her iki tarafın da kendi adına yarar sağlayabildiği yöntemdi. Sultan en-Nâsır ve Özbek Han zamanındaki son elçi teatisi 741 (1340/1341) yılında gerçekleşti. Hatta Kahire'ye gelen Altın Orda heyetinde bulunanlardan Arıktemur hastalanıp bir süre sonra vefat etti ve devlet erkânının katılımına özen gösterilen cenaze namazının ardından Karâfe mezarlığında defnedildi. Keza aynı yıl Sultan en-Nâsır'ın elçileri yeniden Altın Orda yolundaydılar⁵⁷.

1340 yılında Özbek Han'ın ve bir yıl sonra da Sultan en-Nâsır Muhammed'in ölümüyle birlikte, Memlûk-Altın Orda ilişkileri yeni bir sürece girdi. Esasen 1320'lerden sonra değişen özellikle Memlûk ve İlhanlı politikaları bir süreden beri Memlûk-Altın Orda ilişkilerini etkileyerek bunların yeni bir mecraaya kaymasına sebep olmuştu. 1340 sonrasındaki yeni süreçte Memlûk-Altın Orda diplomatik ilişkileri devam etmekle birlikte, münasebetler daha önceki zamanlara göre çok daha az seviyededir. Diplomatik ilişkilerin azlığı Mısır ile Karadeniz ve Altın Orda ülkesi arasındaki ticarî ve ekonomik faaliyetlerin de paralel düzeyde azaldığı anlamına gelmez. Ancak, bu faaliyetlerin de belirli oranda etkilendiği düşünülebilir. Bununla birlikte, Memlûk-Altın Orda ilişkilerine yaklaşık yirmi yıl boyunca hâkim olan gergin vaziyetin, 1340'lardan sonraki duruma da etki ettiği ifade edilebilir. Ancak söz konusu

54 Şucâî, *a.g.e.*, s. 45.

55 Şucâî, *a.g.e.*, s. 45; *Beiträge zur Geschichte*, s. 200; Yûsufî, *a.g.e.*, s. 452; Makrîzî, *es-Sulûk*, II, s. 457-458.

56 Şucâî, *a.g.e.*, s. 42 vd.; *Beiträge zur Geschichte*, s. 200-201; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, IX, s. 98-99; ayrıca bkz. Samira Kortantamer, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, İzmir 1993, s. 64-65.

57 *Beiträge zur Geschichte*, s. 215, 216, 221; ayrıca bkz. Broadbridge, *a.g.e.*, s. 137; Hayat Nâsır el-Haccî, “el-Alâkatı beyne Devleti'l-Memâlik ve Devleti Moğul el-Kıfçak, 658-741 H./1260-1341 M.,” *Havliyyâtü Külliyyetu'l-Edeb (Kuveyt)*, c. II, sayı VIII (1981), s. 44.

dönemdeki ilişkilerin belirlenmesinde tesirli olan esas amil İlhanlı Devleti'nin etkili bir güç olmaktan çıkması, dolayısıyla da bölgeye ilişkin politikaların bu yeni konjonktüre göre form kazanmasıdır.

Sultan en-Nâsır Muhammed'in ardından Memlûk Devleti tahtına sırasıyla oğulları ve torunları çıkmıştır; ancak kısa aralıklarla gerçekleşen pek çok taht değişikliği siyaseten istikrarsız bir sürecin yaşanmasına sebep olmuştur. Altın Orda'nın başına ise 1342 yılında Özbek Han'ın oğullarından Canibek Han geçmiştir⁵⁸. Canibek Han, Memlûklerle ilk temasını 743 (1342/1343) yılında kurmuş ve gönderdiği pek çok hediyeyle birlikte cülusunu haber vermiştir⁵⁹. Kaynaklarda özel olarak zikredilmemişse de Memlûk tarafının da bir heyetle birlikte bu ziyarete mukabele ettiği tahmin edilebilir⁶⁰.

Memlûk ve Altın Orda taraflarının yeniden irtibat kurması epey sonra, 1357 tarihinde gerçekleşti. Daha önce işaret edildiği üzere, taraflar arasındaki gerginliklerin yanı sıra, İlhanlıların artık bir tehdit olmaktan çıkışı bu durumun temel sebebinin teşkil etmekteydi. Ancak 1346 ve sonrasında, bilinen dünyanın neredeyse tamamını perişan eden veba salgını da söz konusu durum üzerinde etkili olmuştur. Nihayet İlhanlı merkezî otoritesinin çöküşü ve hâkimiyet alanının yerel hanedanlar arasında bir mücadele sahasına dönüşmesi⁶¹ tabii olarak Altın Orda için bir fırsat sunuyordu. Canibek Han bu durumdan istifade etmek üzere harekete geçti. Zaten vebanın da büyük zarar verdiği Azerbaycan'ı kısa süreliğine de olsa ele geçirmeyi başardı ve Horasan üzerine seferler düzenledi⁶². Bu başarılı seferlerin ardından⁶³, Altın Orda elçileri yine Anadolu üzerinden evvela Şam'a, daha sonra 1357 yılının Temmuz/Ağustos (Şaban) ayında da Kahire'ye ulaştılar. Beraberinde pek çok memlûk ve Sultan için çok kıymetli ve çeşitli hediyeler bulunan heyet Canibek Han'ın Horasan taraflarını ele geçirdiğini

58 Yakın zamanda Saray şehrinin ziyaret etmiş olan İbn Battûta'nın ifadelerine göre, Özbek Han'ın ardından büyük oğlu Tanibek veya Tinbek kısa süreyle hanlık makamında bulunmuş, daha sonra öldürülünce yerine kardeşi Canibek han olmuştur. İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, c. I, çev. A. Sait Aykut, İstanbul 2004, s. 480; ayrıca bkz. Aynî, *a.g.e.*, no. 2395, v. 35b; İbn Dokmak, *a.g.e.*, s. 322; Makrizî, *es-Sulûk*, II, s. 614; Remzî, *a.g.e.*, I, s. 525.

59 Şucâî, *a.g.e.*, s. 247; Moğultay b. Kılıç'tan aktaran, Remzî, *a.g.e.*, I, s. 526.

60 Karşılaştırma için bkz. Gökbilgin, *a.g.m.*, s. 36.

61 1347 yılına ilişkin kaydında Eherî, “*bu sene Azerbaycan'da üç şey mebzuldü; zulüm, kutlık ve veba*” ifadelerine yer verir. Ebûbekr el-Kutbî el-Eherî, *Ta'rih-i Shaikh Uwais (History of Shaikh Uwais)*, neşr. ve İng. çev. Johannes Baptist van Loon, Lahey 1954, s. 73; ayrıca bkz. Zeynüddin b. Hamdullah Müstevfi Kazvîni, *Zeyl-i Tarih-i Güzide*, tah. İrec Afşar, Tahran 1372, s. 56-57.

62 Eherî, *a.g.e.*, s. 76-78; Hâfız-ı Ebrû, *Zübdetü'l-Tevârih*, c. I, neşr. Seyyid Kemâl Hâc Seyyid Cevâdi, Tahran 2001, s. 292-295; Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmi'ü'l-Tevârih-i Reşîdi*, s. 185-188; Mirhand, *a.g.e.*, V, s. 566-69; Muinüddin Natanzi, *Müntehabü'l-Tevârih-i Muînî*, tah. Pervin İstahri, Tahran 1383, s. 69; ayrıca bkz. Bertold Spuler, *The Muslim World*, c. II, İng. çev. F. R. C. Bagley, Leiden 1969, s. 54-55; Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul 1976, s. 83-84; Uli Schamiloğlu, “Altın Ordu”, *Türkler*, c. VIII, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, s. 420.

63 Kaynakların ifadesi doğrusa Canibek Han'ın ordusundaki savaşçı sayısı yedi yüz bin civarındaydı. Aynî, *a.g.e.*, no. 2395, v. 58b; İbn Kadî Şuhbe, *Tarihu İbn Kadî Şuhbe*, c. III/2, tah. Adnan Derviş, Dimaşk 1994, s. 116.

ve buraları *zâlim* Eşref b. Demirtaş'tan kurtardığını haber veriyordu⁶⁴. Heyet son derece gösterişli bir şekilde ağırlandıktan sonra dönüş için hazırlandı. Bu sırada Memlûk Devleti tahtında bulunan Sultan en-Nâsır Hasan cevabî bir mektup hazırlatarak Han'a gönderdi ve ona, "*babam ve baban birlik [dost] idiler ve maksadımız bu dostluğu yenilemektir*" diyordu⁶⁵.

Karşılıklı iyi niyet temennileri ve ilişkilerin canlandırılması yönündeki beyanlara rağmen, kaynaklar, bir istisna⁶⁶ hariç tutulursa, takip eden yaklaşık yirmi beş yıllık süreçte Memlûkler ile Altın Orda arasındaki ilişkiler noktasında neredeyse bütünüyle suskundular. Tarafların kendi münhasır şartları bu durumun temel sebebinin teşkil etmekte birlikte, özellikle Altın Orda'nın iç meseleleri ve vaktiyle İlhanlıların hâkimiyetinde bulunan sahadaki yeni gelişmeler sürecin yeniden şekillenmesinde etkili olmuştur. İşaret edildiği üzere Canibek Han'ın Azerbaycan seferi başarılı neticelere ulaşmıştı. Ancak Han'ın kendisi bu sefer sırasında hastalandı ve Saray'a döndükten kısa süre sonra, 1357 yılında oğlu Berdibek'in de dâhil olduğu bir komploya kurban gitti⁶⁷. Aynı yıl Berdibek Han tahta çıktı, bitmek bilmeyen güç mücadeleleri neticesinde saltanatı üç yıl içinde nihayet bulurken kendisi de hayatını kaybetti (1360). Onun iktidarıyla başlayan karışıklıklar, sonrasında da artarak devam etti ve 1360'ı müteakiben Altın Orda'nın merkezî otoritesi büyük oranda çöktü⁶⁸. Öyle ki, Toktamış Han'ın tahta çıktığı 1379 yılına kadar devletin başına on dört hanın geçmesine rağmen değişen bir şey olmadı⁶⁹.

İlhanlı Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte İran ve civar bölgelerde bir otorite boşluğunun oluştuğu, bu boşluğun ise belirli bir dereceye kadar komşu devletler ve yerel hanedanlar tarafından doldurulduğu veya doldurulmaya çalışıldığına işaret edilmişti. Bununla birlikte, 1370'ler Maverâünnehr bölgesinde yeni bir güç olarak Timur'un yükselişine şahitlik etti. Burada hâkimiyetini tesis ettikten sonra Timur, yönünü Harezmi ve Horasan'a çevirdi. Özellikle Horasan üzerine yaptığı seferler aynı zamanda İran'a dair bir fikir edinmesini sağladı ve buradaki parçalanmış siyasi yapı yeni yönünü belirlemesinde etkili oldu⁷⁰. Hazar'ın doğusunda bu gelişmeler olurken Altın Orda içindeki mücadeleler devam ediyordu ve bu sırada hanlık makamında bulunan Urus Han, Toktamış'ın babası olan amca oğlu Toy

64 Aynı, *a.g.e.*, no. 2395, v. 58a-58b; Makrîzî, *es-Sulûk li-Ma'rifeti Düvelî'l-Mülûk*, c. III, tah. Saîd Abdülfettâf Âşûr, Kahire 1970, s. 34; İbn Kadî Şühbe, *a.g.e.*, III/2, s. 116.

65 Aynı, *a.g.e.*, no. 2395, v. 58b; ayrıca bkz. İbn Nâzirü'l-Ceyş, *Kitâbü Teskîfi't-Ta'rif bi'l-Mustalahi's-Şerîf*, tah. Rudolf Vesely, Kahire 1987, s. 12-13.

66 Dîvân-ı İnşâ'da kâtibü'd-dest olarak (1376'dan sonra Nâzirü'l-Ceyş) çalışan İbn Nâzirü'l-Ceyş 1374 yılının Temmuz ayı başında Özbek ülkesinin hanı Muhammed'e bir mektup yazmak üzere görevlendirildiğini ifade eder. İbn Nâzirü'l-Ceyş, *a.g.e.*, s. 13. Bu mektupla birlikte bazı hediyelerin de gönderilmiş olması muhtemeldir (İbn Nâzirü'l-Ceyş, *a.g.e.*, s. 15).

67 Natanzi, *a.g.e.*, s. 69-70; Ahmed b. Muhammed-i Gaffârî-i Kazvîni, *Tarih-i Cihan Âra*, tah. Hasan Nerâkî, Tahran 1342, s. 204-205; Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, s. 84-85.

68 Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, s. 89-95; Mehmet Saray, "Altın Orda Hanlığı", *DİA*, c. II, İstanbul 1989, s. 539.

69 Saray, *a.g.m.*, s. 539.

70 İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara 2000, s. 10-12.

Hoca Oğlan'ı 1375 yılında öldürdü. Bir yıl sonra, hayatından endişe eden Toktamış, Timur'a sığınınca onun tarafından son derece iyi bir şekilde karşılandı⁷¹. Kendi çıkarları dolayısıyla Timur, tüm başarısızlıklarına rağmen Toktamış'ı ısrarla desteklemeye devam etti. Nihayet Timur'un sağladığı destekle ve talihinin de yardımıyla rakiplerine galip gelen Toktamış, Altın Orda'nın başına geçmeye muvaffak oldu⁷².

1380'lerin ilk yıllarında Toktamış Han devletin merkezi otoritesini tesis etmeye yönelik başarılı mücadeleler verirken, Harezm'in fethini tamamlamış olan Timur'un seferleri de Horasan taraflarında yoğunlaşmış, nihayet eş zamanlı olarak İran içlerine nüfuz etmeye de başlamıştı. 1384 yılına gelindiğinde Sultaniye'yi kolay bir şekilde ele geçiren Timur, şimdilik bölgede çok kalmayıp geri döndü⁷³. Aynı tarihte artık iyice güçlenmiş olan Toktamış Han'ın Azerbaycan'la ilgili politikası ise geleneksel Altın Orda siyasetine dayanmaktaydı⁷⁴. Buna göre Altın Orda hanları Azerbaycan ve Harezm üzerinde hak iddia etmekteydiler ve bu iddiaları dolayısıyla da Azerbaycan'da İlhanlılar ve Harezm bölgesinde ise Çağataylılar ile sürekli mücadele halindeydiler. Kaldı ki mezkûr tarihlerde Toktamış Han Timur'un İran içlerinde olmasından istifade ederek Harezm'de birtakım faaliyetlerde bulunuyor ve onun bölgedeki hâkimiyetine meydan okumak anlamına gelecek olan para bastırmak gibi eylemler gerçekleştiriyordu⁷⁵. Nihayet gerek Azerbaycan gerekse Harezm'deki işaret edilen gelişmeler, vaktiyle dost olan Toktamış Han ve Timur'un bir çıkar çatışmasının eşiğine geldiklerinin açık bir beyanıydı.

İç karışıklıkların ardından Toktamış Han'ın iktidarı ele alma ve merkezi otoriteyi yeniden tesis etme sürecinde Memlûk Devleti'nde de önemli gelişmeler olmuş, Burcî Memlûkler iktidarı devralmiş ve nihayet Berkuk 1382 yılında sultan olarak devletin başına geçmişti⁷⁶. Memlûk ve Altın Orda devletleri, her iki tarafın, özellikle de Altın Orda'nın yaşadığı süreç dolayısıyla diplomatik düzeyde iletişim halinde değildi. Bununla birlikte, daha önce İlhanlıların arz ettiği tehlikeye benzer şekilde Timur'un Maverâünnehr ve İran coğrafyasındaki hızlı ve

71 Aka, *Timur ve Devleti*, s. 9.

72 Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, çev., Necati Lugal, Ankara 1987, s. 91-93; Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur (Zafernâme)*, çev. Ahsen Batur, İstanbul 2013, s. 121; İbn Hacer, *İnbâ'u'l-Gumr bi-Ebnâ'i'l-Umr*, c. I, tah. Hasan Habeşi, Kahire 2009, s. 218; ayrıca bkz. Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, s. 99, 101-102; Akdes Nimet Kurat, *IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 2002, s. 138-139.

73 Nizamüddin Şâmî, *a.g.e.*, s. 116-117; Yezdî, *a.g.e.*, s. 149; Abdürrezzâk es-Semerkandî, *Matla-ı Sa'deyn*, c. I, tah. Abdülhüseyn Nevâî, Tahran 2004, s. 557, 570 vd.

74 Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, s. 106.

75 Toktamış Han adına Harezm'de basılan 783 ve 785 tarihli paralar için bkz. A. K. Markov, *Монеты джучидов: Золотая Орда, татарские ханства*, [Cuci Sikkeleri: *Altın Orda, Tatar Hanlıkları*], yayına haz. I. M. Mirgaliev, Kazan 2008, s. 53-54; Stanley Lane-Pool, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, c. VI, London 1881, s. 175; ayrıca bkz. Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, s. 105.

76 Memlûk Devleti'ndeki bu geçiş süreciyle ilgili olarak bkz. Cüneyt Kanat, "Memlûk Devleti'nde İktidar Değişikliği, Bahri Memlûklar'dan Burcî Memlûklar'a", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, haz. Abdülkerim Özaydın vd., İstanbul 2008, s. 541-545.

riskli yükselişi onların yeniden irtibat kurmaları noktasında tetikleyici bir etki yaptı. Uzun bir aradan sonra Toktamış Han *cihetinden*⁷⁷ elçiler 786 (1384-1385) yılında Kahire'ye geldiler⁷⁸. Heyet hediye olarak beraberinde çeşitli yırtıcı kuşlar, kumaşlar ve pek çok memlûk getirmişti. Sultan Berkûk, Toktamış Han'ın elçileri olduğu düşünüldüğünden⁷⁹ bazı emirlerin onları karşılamak üzere Kahire dışına çıkmalarını emretti. Nitekim emre binaen gerekli karşılama ve ağırlama yapıldı. Ancak elçilerin beraberindeki mektubun okunmasının ardından onların Kırım Hâkimi (vâlisi) Zeyneddin Ramazan tarafından gönderildiği ve heyete başkanlık eden Hasan b. Ramazan'ın onun oğlu olduğu anlaşıldı⁸⁰. Dolayısıyla heyet ve hediyeler doğrudan Toktamış Han katından değil, ona *tâbi olan*⁸¹ Kırım Hâkimi tarafından gönderilmişti. Elçiler bir süre ağırlandıktan sonra Memlûk tarafının cevabıyla geri döndüler⁸².

Kaynaklar Altın Orda tâbiyetindeki Kırım Hâkimi tarafından gönderilen elçilerin getirdikleri mektubun içeriğine dair bir ayrıntı vermezler. Ancak işaret edildiği üzere son gelişmelerin ortaya çıkardığı kırılğan durumda ve uzun yılların ardından yalnızca hediyeleşmek için gelmediklerini tahmin etmek zor değildir. Dolayısıyla 1385 yılında gelen heyetin bir süredir diplomatik düzeyde ilişki kurmayan Memlûk ve Altın Orda tarafları arasında bir temas oluşturma ve bir anlamda, ilişkileri canlandırmaya yönelik adım atma amacı taşıdığı ifade edilebilir. Zira kısa süre sonra, bu kez doğrudan Toktamış Han katından gelen ikinci bir elçilik heyeti onun asıl maksadının anlaşılması noktasında daha fazla veri sunar. Söz konusu heyet, bir önceki elçi heyetinin gelişinin üzerinden bir yıl dahi geçmeden, 787 (1385-1386) senesinde Kahire'ye geldi⁸³. Yine, çeşitli hediyeler getirmiş olan heyetin beraberindeki mektubunda bu kez Toktamış Han “*babalarımızın/atalarımızın Mısır sultanlarıyla birlik [dost] olduğu gibi bizler ve sizler biriz [dostuz]*” diyordu⁸⁴. Kaynaklar mektuptaki detaylara ilişkin olarak daha fazla ayrıntı vermiyorsa da tarafların geçmişteki

77 İbn Kadî Şühbe, *a.g.e.*, III, s. 139.

78 İbn Dokmak, *a.g.e.*, s. 322; Makrîzî, *es-Sulûk*, III, s. 524; İbn Hacer, *İnbâ'u'l-Gumr*, I, s. 291.

79 Evvela elçilerin Toktamış Han cihetinden geldiği düşünüldüğünden buna uygun bir karşılama yapıldı. Ancak beraberlerindeki mektubun okunmasıyla, bu sırada Dîvânü'l-İnşâ'nın başında bulunan Kadî Bedreddin el-Ömerî (tarihçi İbn Fazlullah el-Ömerî'nin yeğeni) mektubun câri istilâh ve kaidelere göre yazılmadığını fark etti. Bunun üzerine yapılan soruşturma ile elçilerin Toktamış Han adına Kırım Hâkimi tarafından gönderildiği anlaşıldı. Sultan Berkuk, Kadî Bedreddin el-Ömerî'ye teşekkür etti ve elçilerin tahsisatlarını azaltıp pozisyonlarına uygun düşecek şekilde yeniden belirledi. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'shâ fî Sinâati'l-İnşâ'*, c. VII, neşr. Muhammed Abdürresûl İbrâhîm, Kahire 1915, s. 62; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'shâ*, VIII, s. 62; Kalkaşendî, *Meâsiru'l-İnfâfe fî Meâlimi'l-Hilâfe*, tah. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc, Beyrut 2006, s. 245; İbn Kadî Şühbe, *a.g.e.*, III, s. 139; ayrıca bkz. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961, s. 93-94.

80 Kalkaşendî, *Subhu'l-A'shâ*, VII, s. 304-305; VIII, s. 62; Makrîzî, *es-Sulûk*, III, s. 524; İbn Hacer, *İnbâ'u'l-Gumr*, I, s. 291.

81 Kalkaşendî, *Subhu'l-A'shâ*, VIII, s. 62.

82 İbn Dokmak, *a.g.e.*, s. 322; Makrîzî, *es-Sulûk*, III, s. 524; İbn Hacer, *İnbâ'u'l-Gumr*, I, s. 291.

83 Aynî, *a.g.e.*, no. 2395, v. 152a; Makrîzî, *es-Sulûk*, III, s. 531; İbn Hacer, *İnbâ'u'l-Gumr*, I, s. 301; İbn Kadî Şühbe, *a.g.e.*, III, s. 155.

84 İbn Kadî Şühbe, *a.g.e.*, III, s. 155; aynı heyet ve mektuba ilişkin haberi verirken İbn Hacer, Toktamış Han'ın ifadelerini “*seleflerimiz ve seleflerinizin kardeş olduğu gibi kuşkusuz bizler de kardeşiz*” şeklinde verir. İbn Hacer, *İnbâ'u'l-Gumr*, I, s. 301.

münasebetleri ve mevcut şartlarla birlikte düşünüldüğünde, birlik vurgusunun işaret ettiği noktanın müşterek tehlike Timur karşısında beraber hareket etmek olduğu açıktır⁸⁵. Sultan Berkuk ise bir süre sonra Hâcib Kadîd ve Bektemur el-Alâî'yi teçhiz ederek muhtemelen müspet cevabıyla birlikte Toktamış Han'a gönderdi⁸⁶. Dolayısıyla evvelce, gelişmesinde İlhanlı tehlikesinin temel sebeplerden birini teşkil ettiği Memlûk-Altın Orda ilişkileri bu kez aynı coğrafyada yükselen başka bir tehlike nedeniyle yeniden ihya edilmeye çalışılmaktaydı.

Timur'un arz ettiği tehlike yalnızca Toktamış Han için değil bölgedeki diğer hâkimler açısından da endişe vericiydi. Harezm ve Horasan'daki faaliyetlerine ilişkin haberlerin civar bölgelerde duyulmasıyla birlikte, Timur'un özellikle batıya yönelmesi halinde bu tehlikeyle karşı karşıya kalacak yerel hâkimler onun karşısında tutunma şanslarının olmadığını farkındaydılar. Bu nedenle 785 (1383-1385) yılında Tikrit, Sincar ve Kayseri hâkimleri hediyeleriyle birlikte elçilerini Kahire'ye gönderdi ve Sultan Berkuk'a, onun himayesine girme ve adına hutbe okutma isteklerini bildirdiler. Bu talebi memnuniyetle karşılayan Sultan onlar adına taklidler yazdırdı ve elçilere de hil'atler giydirdi⁸⁷. Aynı şekilde birkaç yıl sonra, 1388 yılı sonlarında, Timur Azerbaycan ve İran seferinin ardından Semerkand'a döndüğü sırada Karakoyunlu Kara Mehmed süratle Tebriz'e girdi, şehri ele geçirdi ve Sultan Berkuk'a elçi gönderdi. Kara Mehmed Sultan adına hutbe okutup sikke kestirdiğini haber vermekle birlikte, eğer izni olursa şehri onun adına yönetmek istediğini, dolayısıyla da naibi olma arzusunu bildiriyordu. Yine bu haber Sultan Berkuk'u oldukça memnun etti ve gerekli taklidler hazırlanarak gönderildi⁸⁸. Bunların dışında 1388 yılında aynı zamanda Osmanlı Sultanı I. Murad'ın elçileri de Kahire'deydi⁸⁹. Her ne kadar bu görüşmenin içeriğine dair detaylı kayıtlar mevcut değilse de böyle kritik bir süreçte gündemin Timur ile ilgili olduğunu tahmin etmek güç değildir. Hülâsa Timur'un oluşturduğu tehlike bölgedeki büyük veya küçük tüm güçlerin, bu sıralarda İslâm dünyasının en büyük gücü olan Memlûkler ile ilişki kurlmaları noktasında onları teşvik etmiştir. Bu durum Memlûk Sultanı'nın nüfuz alanının genişlemesini sağlamakla birlikte, tabii olarak Memlûklerin Timur karşısında bir hedef olarak belirme sürecini de hızlandırmıştır.

Memlûk-Altın Orda tarafları arasında 787 (1385-1386) yılında gerçekleşen elçi teatisinden sonraki birkaç yıl boyunca yeni bir hareketlilik kaynaklara yansımış değildir.

85 Tekindağ, *a.g.e.*, s. 94; Cüneyt Kanat, *Memlûk-Timurlu Münasebetleri (1382-1447)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1996, s. 42; Broadbridge, *a.g.e.*, s. 172.

86 İbn Hacer, *İnbâ'u'l-Gumr*, I, s. 312.

87 İbn Hacer, *İnbâ'u'l-Gumr*, I, s. 276; Makrîzî, *es-Sulûk*, III, s. 498; Kanat, *a.g.t.*, s. 42.

88 Sayrafî, *Nüzhetü'n-Nüfus ve'l-Ebdân fî Tevârihi'z-Zamân*, c. I, tah. Hasan Habeşî, Kahire 2010, s. 177; Makrîzî, *es-Sulûk*, III, s. 585; Kanat, *a.g.t.*, s. 48-49, 55.

89 İbnü'l-Furât, *Tarihu İbnü'l-Furât*, c. IX/1, neşr. Konstantin Zureyk, Beyrut 1936, s. 24; Makrîzî, *es-Sulûk*, III, s. 574. Takip eden yıllarda Memlûkler ile Osmanlılar arasındaki elçi teatisindeki dikkat çekici artış da kayda değerdir. *es-Sulûk*'taki kayıtların takibi için bkz. Cüneyt Kanat, "Makrîzî'nin Kitâb es-Sulûk'undaki Osmanlılar İle İlgili Kayıtlar", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, sayı IV (2000), s. 227 vd.

Bu yıllar Mısır, Suriye ve Anadolu'nun nispeten sakin, ancak buralardaki güçlerin gelişmeleri yakından takip ettikleri bir süreç olsa da Azerbaycan, İran ve Deşt-i Kıpçak sahası oldukça hareketliydi. Öyle ki, Timur'un 1384 yılında Sultaniye üzerine yürüyüşüne yukarıda işaret edilmişti. Buna mukabil Azerbaycan'dan vazgeçmeye niyeti olmayan Toktamış Han bir yıl sonra Derbend'i geçerek Tebriz'i yağmaladı. Buna üç yıllık (1386-1388) seferle karşılık veren Timur Azerbaycan, Gürcistan ve İran'ın büyük bölümünü hâkimiyeti altına aldı. Onun güney İran'da bulunmasını fırsat bilen Toktamış Han ise Siriderya kıyısındaki şehirleri ele geçirmeye kalkışınca Timur Semerkand'a döndü ve yaptığı hazırlıkların ardından 1391 yılında Toktamış üzerine birinci seferini düzenleyerek onu Kunduzca'da mağlup etti⁹⁰.

Takip eden yıllarda Timur ikinci kez İran'a girdiğinde, yarattığı tehlike tabii olarak bölgedeki tüm hâkimleri endişelendirmişti. Özellikle İran ve Azerbaycan seferleri ve buraları büyük oranda hâkimiyeti altına alması, 1380'lerden sonra Sivas-Kayseri bölgesine hâkim olan ve burada kendi adıyla bir devlet kurmuş bulunan Kadı Burhaneddin'i de telaşlandırmıştı. Bu telaşın yersiz olmadığı Timur'un 1393 yılında kendisine ulaşan mektubuyla anlaşıldı⁹¹. Timur onun itaat etmesini emrediyor, aksi halde olacaklar konusunda uyarıyordu. Nihayet Kadı Burhaneddin, Timur'a karşı ortak hareket etmeyi teklif edip yardım istediği kendi mektubuyla birlikte, kopya ettirdiği Timur'un mektubunu hem Sultan Berkuk'a hem de Sultan Bayezid'e gönderdi⁹². Taraflar arasında teati edilen elçiler vasıtasıyla Memlûk, Osmanlı ve Kadı Burhaneddin devletleri arasında bir savunma bloku teşkil edildi⁹³.

1391 yılında hezimete uğramış olmakla beraber Toktamış Han'ın Deşt-i Kıpçak'taki hâkimiyeti hâlâ bakıydı. Bununla birlikte, yeniden toparlanmak için zaman ve Timur karşısında tutunabilmek için de desteğe ihtiyacı vardı. Deşt-i Kıpçak'ta gücünü tahkim etmeye çalışırken bir yandan da yeniden diplomatik temaslar kurmak suretiyle Timur karşısındaki şansını arttırmaya çalışıyordu. Bu kapsamda, Altın Orda elçilerini bir kez daha Memlûk ülkesinde görmektediriz. Elçiler 1394 yılının Mart ayında Dımaşk'a ulaştı ve bu sıralarda, Timur'a karşı tedbiren Suriye'ye gelmiş olan⁹⁴ Sultan Berkuk'un huzuruna çıktılar. Muhtemeldir ki, Timur karşısında ilk yenilgisini almış olmanın da tesiriyle Toktamış Han bu kez talebini çok daha açık bir şekilde ifade ediyor ve “sapıtmuş zalim Timurlenk karşısında

90 Yezdi, *a.g.e.*, s. 184-196; ayrıca bkz. İsmail Aka, “Timurluların Azerbaycan İle Alakaları”, *Türk Kültürü*, sayı 345 (1992), s. 12.

91 Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2014, s. 429-432; İbn Arabşâh, *Acâibu'l-Makdûr fi Nevâibi Teymûr*, tah. Ali Muhammed Ömer, Kahire 1979, s. 94.

92 İbn Arabşâh, *a.g.e.*, s. 94-97; ayrıca bkz. Yaşar Yücel, “XIV. – XV. Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar II, Türkiye ve Yakındoğu Üzerinde 1393/94 Timur Tehlikesi”, *Belleten*, XXXVII/146 (1973), s. 170-174; Kanat, *a.g.t.*, s. 56-58.

93 İbn Arabşâh, *a.g.e.*, s. 96-97; Yücel, *a.g.m.*, s. 170-174; Kanat, *a.g.t.*, s. 56-58.

94 Cüneyt Kanat, “Orta Doğu'da Hâkimiyet Mücadelesi (1382-1447), Memlûk-Timurlu Münasebetleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, c. V, Ankara 2002, s. 135.

birlik olmak istediğini” dile getiriyordu⁹⁵. Tabii olarak Sultan Berkuk tarafından olumlu şekilde karşılanan bu istekle birlikte, Toktamış Han da oluşturulan savunma blokuna dâhil oldu. Böylece bölgede hâkim ileri gelen dört büyük gücün katılımıyla oluşan savunma bloku Timur’un Anadolu ve Suriye taraflarında bir faaliyette bulunma imkânını büyük oranda kısıtladı. Öyle ki, bu tarihlerde, güney İran ve Bağdat taraflarındaki faaliyetlerinin ardından⁹⁶ Timur kendisine karşı oluşturulan bölgesel savunma ittifakını bozmak amacıyla Sivas’a yürümek üzere Anadolu’ya girdi, Erzurum’a kadar ilerledi, ancak âni bir kararla Gürcistan taraflarına yöneldi⁹⁷.

Zikredilen dört devlet arasında Timur’a karşı bir birliğin tesis edilebilmesi önemlidir. Bununla birlikte, coğrafi konum itibarıyla Altın Orda’nın diğer müttefiklere olan uzaklığı şimdilik onu Timur açısından en ulaşılabilir hedef haline getiriyordu. Üstelik Toktamış Han ile girilecek bir mücadelenin kuvvetle muhtemel Derbend’in ötesinde (kuzeyinde) gerçekleşeceğini öngörüyordu. Zira ilk karşılaşmalarında mağlup olan ve Azerbaycan’da çok güçlü olmayan Toktamış Han’ın Derbend’in güneyinde kendisiyle bir savaşa tutuşmayacağını tahmin ediyordu⁹⁸. Timur ile Toktamış Han arasında vuku bulacak bir savaşın Derbend’in ötesinde gerçekleşmesi ise dört ortaklı bölgesel savunma ittifakının Altın Orda açısından büyük oranda tesirsiz kalması anlamına geliyordu. Zira müttefik güçlerin Toktamış Han’a destek kuvvet göndermeleri imkânsız değilse de hem zor hem de zamanında gerçekleştirilebilmesi oldukça güç bir işti. Tabii olarak bu durumun farkında bulunan Timur Gürcistan taraflarına yöneldikten sonra, Toktamış Han’ın Derbend’i geçerek Şirvan havalisinde yağmalar yaptığına ilişkin haberler geldi⁹⁹. Hal böyle olunca ve zikredilen hususların etkisiyle Timur karşı harekâta geçerek onun üzerine gitmeye karar verdi ve Toktamış Han’a karşı ikinci seferini başlattı¹⁰⁰.

Sultan Berkuk Dımaşk’ta Toktamış Han’ın elçileriyle görüştüğünden sonra, Hoca Mecdüddin İsmail’in de eşlik ettiği Emîr Tolu min Ali Şah liderliğindeki elçilik heyetini Altın Orda’ya gönderdi. Heyet Saray şehrine ulaştı ve Timur’un harekâtını duyarak geri dönmüş olan

95 Aynı, *a.g.e.*, no. 2395, v. 233a; İbnü'l-Furât, *Tarihu İbnü'l-Furât*, c. IX/2, neşr. Konstantin Zureyk- Neclâ İzzeddin, Beyrut 1938, s. 381-382; İbn Kadı Şuhbe, *a.g.e.*, III, s. 512; İbn Hacer, *İnbâ'u'l-Gumr*, I, s. 471; İbn Tagriberdî, *a.g.e.*, XII, s. 36.

96 Yezdî, *a.g.e.*, s. 203-222.

97 Yezdî, *a.g.e.*, s. 231-233, 236-244, 245, 247 vd.; Aka, *Timur ve Devleti*, s. 17-22.

98 Toktamış Han daha önce Tebriz’i kuşattığında, halk kuşatmanın kaldırılması için onunla anlaşmış, bu anlaşma dolayısıyla ona elli bin tümen ödemiş, ancak buna rağmen Toktamış Han şehri yağma ederek büyük tahribat yapmıştı. Zeynüddin Kazvîni, *a.g.e.*, s. 115-116; Nizamüddin Şâmî, *a.g.e.*, s. 117-118. Kafalı, haklı olarak “*Toktamış Han’ın Azerbaycan ve Tebriz’de yapmış olduğu hareketler, görüldüğü üzere bu bölgeyi kazanmak yerine, halkı aleyhine çevirmekten başka bir netice vermemiştir*” der (Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, s. 107). Ayrıca zikredilen miktar, ilgili yerde Kafalı tarafından “250 tümen (2,5 milyon altın)” olarak ifade ediliyorsa da Zeynüddin Kazvîni’de elli tümen olarak kayıtlıdır. Zeynüddin Kazvîni, *a.g.e.*, s. 116.

99 Yezdî, *a.g.e.*, s. 247-248.

100 Yezdî, *a.g.e.*, s. 248 vd.; Nizamüddin Şâmî, *a.g.e.*, s. 192-196.

Toktamış Han ile görüştü. Ancak Memlûk heyeti henüz Altın Orda ülkesindeyken Timur'un ilerleyişine devam ettiğine dair haberler ulaştı ve Toktamış Han da askerini toplayarak karşı harekate geçmek durumunda kaldı¹⁰¹. Toktamış Han'ın öncü birliğinin yenilmesinden sonra, iki ordu Terek Irmağı kenarında karşı karşıya geldi ve galip gelen yine Timur'du¹⁰². Bu sırada Saray şehrinde bulunan¹⁰³ Tolu min Ali Şah ve beraberindekiler, Toktamış Han'ın yenilgisine ilişkin haberlerin gelmesi üzerine şehirden kaçarak Kırım'a, ardından da Kefe'ye geldiler. Şehrin hâkimi¹⁰⁴ burada kalmalarına ancak elli bin dirhem para aldıktan sonra izin verdi. Ne var ki, Timur'un Kırım'a doğru ilerleyişine dair haberler¹⁰⁵ ulaşmaya devam edince, heyet geri dönüş yoluna çıkmak zorunda kaldı ve 1395 yılının¹⁰⁶ Eylül/Ekim ayında Mısır'a vardı¹⁰⁷.

Toktamış Han'ın ikinci defa Timur'a yenilmesi, sonraki tüm gayretlerine rağmen onun iktidarı kaybedişi ve aynı zamanda Altın Orda'nın bir kez daha, ancak bu defa kesin olarak dağılma sürecine girişini temsil eder. Toktamış Han'dan önceki sürece benzer şekilde devlet yeniden merkezî bir otoriteden mahrum kalmış, iktidar mücadelelerinin içerisine sürüklenmiş ve yaşanan iç karışıklıklar dağılmayı hızlandırmıştır. Bu karışık süreçte Toktamış Han yeniden bir toparlanma gayretiyle girişimlerde bulunmuş, muhtemelen ekonomik hacminin büyüklüğünün de etkisiyle Kırım üzerine yürümüş ve Kefe'de kısa bir süre hâkim olmayı başarmıştır¹⁰⁸. Ancak Timur Kutluk ve uzun süre fiili anlamda iktidarı elinde bulunduracak

101 İbnü'l-Furât, *a.g.e.*, IX/2, s. 416; İbn Kadı Şuhbe, *a.g.e.*, III, s. 556.

102 Yezdi, *a.g.e.*, s. 248-255.

103 Tekindağ "...Tolu min Ali Şah bu sırada yapılan savaşlarda hazır bulunmuş önce Saray şehrine, bilahare Kefe'ye kaçmak suretiyle..." ifadelerine yer veriyorsa da yalnızca İbn Hacer'in "...Saray beldelerine doğru kaçı..." ifadeleri belki bu şekilde yorumlanabilir. Diğer müellifler elçinin Saray şehrinde bulunduğunu ifade ediyor ki, makul olan da bu olsa gerektir. İbn Hacer, *İnbâ'u'l-Gumr*, I, s. 489; Tekindağ, *a.g.e.*, s. 94, dn. 56.

104 Şehirde bu sırada Cenevizliler hâkimdi. A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, Ankara 1976, s. 268.

105 Kısa süre içinde Timur Kırım ve Kefe'yi yağmalayacaktı. İbnü'l-Furât, *a.g.e.*, IX/2, s. 416; İbn Dokmak, *a.g.e.*, s. 322; Yezdi, *a.g.e.*, s. 256.

106 Yakubovskiy İbn Kadı Şuhbe, Aynî ve Makrîzî'ye atıfla, "1394 ve 1395 yıllarında Toktamış bütün kuvvetiyle Mısır sultanı el-Melik ez-Zahir Berkuk'la sağlam münasebetler kurmağa çalışıyor; giriştiği savaşta kendisine yardımcı bulunması için, Timur'un her iki tarafında aynı derecede tehlikeli olduğunu ileri sürüyordu" derken (Yakubovskiy, *a.g.e.*, s. 252), Kafalı da "Toktamış bir taraftan da Mısır Memlûk sultanı Berkuk'a 1393 ve 1395 yıllarında göndermiş olduğu elçiler ile müşterek tehlikeye karşı birlikte hareket etmeyi teklif ediyordu" şeklinde ifade eder ve devamla "...Toktamış Han'ın elçilerinin Kahire'ye gelişleri hakkında yeterli bilgiler vermektedirler" diyerek Makrîzî ile Aynî'ye atıfta bulunur (Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, s. 111). Öyle anlaşılıyor ki, bu erken eserlerin sunduğu bilgi ve yorumlar konuyla alakalı çalışma yapan sonraki pek çok araştırmacı tarafından da benimsenmiştir. Toktamış Han'ın Timur'a karşı Memlûklerle ittifak kurmak istediği noktada herhangi bir şüphe olmamakla beraber, o 1393 ve 1395 yılları arasında Memlûk ülkesine iki kez heyet göndermiş değildir. İşaret edildiği üzere 1395 yılında gelenler Altın Orda elçileri değil, Toktamış Han ve Timur arasındaki savaş dolayısıyla Altın Orda ülkesinden kaçmak mecburiyetinde kalan Tolu min Ali Şah riyasetindeki Memlûk elçilik heyetidir. Söz konusu heyetin Altın Orda'dan ayrıldığı sıralarda Toktamış Han zaten, kendisini takibe koyulan Timur'dan kaçma gayreti içerisindeydi. Yezdi, *a.g.e.*, s. 254-255.

107 İbnü'l-Furât, *a.g.e.*, IX/2, s. 416; İbn Kadı Şuhbe, *a.g.e.*, III, s. 556-557; İbn Hacer, *İnbâ'u'l-Gumr*, I, s. 489, 491, 495; İbn Dokmak, *a.g.e.*, s. 322; Makrîzî, *es-Sulûk*, III, s. 842-843.

108 Aynî, *a.g.e.*, no. 2396, v. 12a; İbnü'l-Furât, *a.g.e.*, IX/2, s. 462; İbn Hacer, *İnbâ'u'l-Gumr*, I, s. 526; ayrıca bkz. Yakubovskiy, *a.g.e.*, s. 268-269; İlyas Kemaloğlu, "Toktamış Han", *DİA*, c. XLI, İstanbul 2012, s. 232.

olan Edigey (Edige veya Edigü) Mirza'nın güçlü rakipler olarak ortaya çıkması Toktamış Han'ın yeniden bir iktidar şansı bulmasına izin vermemiş, kısa süre sonra da hayatını kaybetmiştir. Nitekim Altın Orda merkezî otoritesinin bir kez daha, ancak bu kez kesin olarak çöküşü Memlûklerle sürdürülen ilişkilerin son derece sınırlı, belki yok denilebilecek bir noktaya getirilmesine sebep olmuştur.

Edigey Mirza, han soylu olmadığı için hanlık makamında bulunmamış, ancak Nogay örneğine benzer şekilde, 1419 yılına kadar Altın Orda siyasetine yön veren kişi olmuştur. Onun zamanında Memlûkler ile doğrudan diplomatik bir temas kurulduğuna ilişkin herhangi bir kayıt mevcut değildir¹⁰⁹. Bununla birlikte, Makrîzî ve Sehâvî'nin kaydına göre, Tatarların¹¹⁰ çocuklarını satmalarını yasaklamış ve bu karar dolayısıyla Mısır ve Şam diyarına getirilen memlûk sayısında ciddi bir azalma olmuştu¹¹¹. Vernadsky mezkûr kararın Altın Orda'nın bel kemiğini oluşturan Türklerin bu coğrafyadaki sayısının azalmasını engellemekle ilgili olabileceğini ifade etmektedir¹¹². Daha önce Canibek ve Özbek Han'ın, ihtiyaç halinde memlûk ticaretini engellemeyi veya sınırlandırmayı diplomatik bir baskı aracı olarak kullandıkları dikkate alındığında, bu kararda da benzer bir motivasyonun etkili olma ihtimali göz ardı edilmemelidir. Bununla birlikte, Edigey'in kararının tüccarlardan çok *ailelere* yönelik olması Vernadsky'nin haklılığı ihtimalini artırıyor gibi görünmektedir.

Yaşanan siyasi gelişmeler dolayısıyla Memlûk-Altın Orda ilişkilerinin mezkûr akıbetle uğraması özellikle Memlûklerin Deşt-i Kıpçak sahasına ilgisinin azaldığı anlamına gelmez. Gerek bölgeyle gerekse bölge hâkimleriyle ilgili haberler, çok az olmakla birlikte zaman zaman kaynaklarda kendilerine yer bulur. Bu bağlamda, müellifler Edigey Mirza'nın eşinin 819 (1416/1417) yılında yaklaşık üç yüz kişilik bir kabileyle Dımaşk'a

109 Tekindağ, “*Tohtamış Han'ın Litivanya'ya sığınması üzerine, Altın-Ordu tahtına geçen Ediku, Berkuk'a bir sefaret heyeti göndermek suretiyle, aradaki dostluğu takviye etmek istemiştir*” ifadelerine yer verir ve evvela Aynî'ye, ardından da İbnü'l-Furât ve İbn Hacer'e referansa bulunur. Tekindağ, *a.g.e.*, s. 94, dn. 57. Ancak referans gösterilen kaynakları incelediğimizde ilgili yerlerde Toktamış Han veya Edigey'in gönderdiği elçilik heyetlerine ilişkin herhangi bir kayıt olmadığı anlaşılmıştır. Bunun yerine ilgili yerlerdeki kayıtlar Toktamış Han'ın Kırım üzerine yürüyüşü ve Kefe kuşatmasına dairdir (Aynî, *a.g.e.*, no. 2396, v. 12a; İbnü'l-Furât, *a.g.e.*, IX/2, s. 462; İbn Hacer, *İnbâ'u'l-Gumr*, I, s. 526). Tekindağ mezkûr kayıtları, söz konusu haberlerin bir elçilik heyeti marifetiyle ulaştırıldığı şeklinde yorumlamış olabilir; ancak gerek ilgili yerlerdeki haberlerin verilmiş şekilleri gerekse genel anlamda kaynakların, elçilerin gelişlerine ilişkin haberleri oldukça açık bir şekilde bildirmeleri böyle muhtemel bir yoruma çok fazla müsaade ediyor gibi görünmez.

110 Vernadsky, Makrîzî'nin Tatar ifadesiyle yalnızca Kumanları değil, Altın Orda'ya tâbi tüm Türk tebaayı kast etmiş olabileceğini ifade ediyor. George Vernadsky, *The Mongols and Russia*, New Haven 1951, s. 283.

111 Makrîzî, *Durerü'l-Uküdi'l-Feride fi Terâcimi'l-A'yâni'l-Muflide*, c. II, tah. Mahmüd el-Celîlî, Beyrut 2002, s. 436; Sehâvî, *ed-Davu'l-Lâmî li-Ehli'l-Karnî't-Tâsi*, c. II, neşr. Abdüllatif Hasan Abdurrahman, Beyrut 2003, s. 290.

112 Bununla birlikte, ilgili yerin devamında Vernadsky, “*bu politikanın bir neticesi olarak Altın Orda'dan Mısır ve Suriye'ye satılan köle sayısında keskin bir düşüş oldu. Sonraları, Türk çocukların yerine Çerkezlerin ihraç edilmesiyle söz konusu ticaret devam ettirildi. Bu bakımdan XV. yüzyılda Memlûk birlikleri ekseriyetle Çerkezlerden mürekkepti*” (Vernadsky, *a.g.e.*, s. 283) diyorsa da Çerkezlerin çok daha önce Memlûk ordusunda istihdam edilmeye başlandığı ve keza, Edigey zamanından önce zaten Memlûk Devleti'nde iktidarı ele aldıkları dikkatten kaçırılmamalıdır.

geldiği ve hac yapma amacıyla olduğunu ifade ederler¹¹³. Aynı şekilde Altın Orda'nın ilgili dönemdeki siyasi durumu, karışıklıklar, *hanlar* arasındaki çekişme ve ihtilaflar çeşitli vesilelerle zikredilir¹¹⁴.

Belki son diplomatik temaslar olarak Devlet Berdî'den gelen bir mektup ve birkaç yıl sonra Muhammed Han tarafından gönderilen elçiler zikredilebilir. Buna göre, 1427 yılının Şubat/Mart ayında, Kırım'da hâkim olmayı başaran Devlet Berdî tarafından bir mektup gönderildi. İlginç bir şekilde mektubun anlaşılması noktasında problemler yaşanınca, son gelişmeler mektubu getiren elçiden dinlendi ve elçi, üç hanın (*melik*) ülkede hâkim olmak için mücadele ettiğini ve son halde bunlardan Devlet Berdî'nin Kırım ve havalisinde, Muhammed Han'ın Saray ve civarında ve Barak (veya Borak) Han'ın ise Timurlulara yakın bölgelerde hâkimiyeti ele geçirdiğini bildirdi¹¹⁵. Bununla birlikte, öyle anlaşılıyor ki, birkaç yıl sonra siyasi denge yeniden değişmişti. Zira 21 Nisan 1429 tarihinde gelen elçilere ilişkin haberi verirken Aynî onların Deşt-i Kıpçak ve Kırım hâkimi Muhammed Han'ın elçileri olduğunu ifade eder¹¹⁶. Dolayısıyla Muhammed Han rakiplerine karşı üstün gelmiş, hâkimiyet alanını genişletmiş ve bu durumu bildirmek üzere, elçilerini hediyelerle birlikte Kahire'ye göndermişti¹¹⁷. Muhammed Han'a bir karşılık verilip verilmediğine ilişkin kayıt mevcut değildir; ancak bir Memlûk heyeti gönderilmemişse bile cevabî bir mektupla mukabele edildiğini tahmin etmek mümkündür.

Tarihî kayıtlara dayanılarak yapılan izahlardan da anlaşılacağı üzere, özellikle Toktamış Han sonrasındaki karışık durum istikrarlı ilişkilerin tesisine müsaade etmemiştir. Esasen daha önceki süreçlerde de Memlûk-Altın Orda ilişkileri her zaman istikrarlı olmamıştır ve bu kesintiye uğrama veya ilişkilerin seyrelme durumları genellikle iç siyasi karışıklıklar dolayısıyladır. Ancak dâhili meselelerin hallinden sonra tarafların yeniden irtibata geçerek ilişki tesis etme yönündeki istek ve girişimleri de dikkate değerdir. Ancak Toktamış Han'dan sonra Altın Orda Devleti'nin tecrübe ettiği süreç ilişkilerde yeni bir canlanmaya imkân vermemiştir.

Zikredilen gelişme ve neticeler dolayısıyla Memlûk-Altın Orda siyasi ve diplomatik ilişkilerinin nihayet bulması Memlûklerin Karadeniz ve Deşt-i Kıpçak ile irtibatının kesildiği anlamını taşımamaktadır. Bu bölgeyle yapılan ticaret ve bunun Memlûkler açısından ifade ettiği anlam önemini korumuş ve buna bağlı olarak söz konusu ilişkiler sürdürülmüştür.

113 Makrîzî, *es-Sulûk*, IV, s. 371; İbn Hacer, *İnbâ'u'l-Gumr*, III, s. 100.

114 Aynî, *İkdu'l-Cumân fî Tarihi Ehli'z-Zamân*, neşr. Abdürrâzık et-Tantâvî el-Karmût, Kahire 1989, s. 94, 247, 310.

115 Aynî, *a.g.e.*, (Karmût neşri), s. 313; Sayrafi, *a.g.e.*, III, s. 117.

116 Aynî, *a.g.e.*, (Karmût neşri), s. 358.

117 İlgili yerde Aynî, hediyelerle birlikte elçilerin iki nüshası olan bir mektup getirdiklerini, bunlardan birinin Uygur dilinde yazıldığını, ancak bunu kimsenin anlamadığını ve onu okuması için bu dili bilen birinin bulunamadığını da ifade eder. Aynî, *a.g.e.*, (Karmût neşri), s. 358.

Ancak, Altın Orda otoritesinin çöküşüyle birlikte Kırım öne çıkmış ve zaten daha önceden beri devletler arası bir ticaret merkezi olma özelliğini, muayyen bir süre için, artık merkezî bir hükümetten bağımsız olarak sürdürmüştür. Bu durum uzun süredir Kefe'yi merkez edinen ve gerek Kırım'ın gerekse Karadeniz'in başka noktalarında¹¹⁸ kolonileri bulunan Cenevizlilerin Memlûklerin bu bölgeyle ilişkilerinde var olan önemli rollerinin daha da artma neticesini doğurmuştur. Hülasa, Memlûklerin Deşt-i Kıpçak ve dolayısıyla buradaki Altın Orda ardılı siyasi güçlerle diplomatik ilişkileri son derece sınırlı kalmakla birlikte, aracılar vasıtasıyla gerçekleştirilen ekonomik faaliyetler ve ticarî ilişkileri devam etmiştir. Tabii olarak iyi diplomatik münasebetlerin var olduğu dönemlere kıyasla ticarî ilişkilerin sıklığının azaldığı ve hacminin de giderek küçüldüğü bir gerçektir.

Memlûk-Altın Orda İlişkilerinin Doğası Üzerine (Yeni Bir Yorum)

Memlûk ve Altın Orda devletleri arasında tesis edilen ve daha ileri bir noktaya taşınması sürekli olarak gündemde tutulan ilişkiler tarafların ortak çıkarlarına hizmet etmekle beraber, her iki taraf açısından tek yönlü yararlar da sağlamıştır. Aşağıda ayrıntılı olarak inceleneceği üzere, müşterek çıkarlar ilişkilerin tesis ve devamlılığı noktasında başat rolü oynamakla birlikte, tek yönlü kazanımlar tarafların ihtiyaçlarının karşılanması, dolayısıyla da ilişkilerin devam ettirilmesi noktasında etkili olmuşlardır.

Taraflara sağladığı ortak faydaların yanı sıra, Memlûk-Altın Orda ilişkilerinin Memlûk Devleti açısından arz ettiği önem bilhassa askerî ve ticarîdir. Memlûk ordusu farklı etnik unsurlardan askerleri barındırmakla birlikte, ordunun temel unsuru ve kahir ekseriyeti Deşt-i Kıpçak bölgesinden getirilen evvela Kıpçak ve daha sonra da Çerkezlerden mürekkeptir¹¹⁹. Dolayısıyla Memlûk Devleti ordusu ve memlûk sisteminin insan kaynağının büyük oranda Altın Orda'nın hâkimiyet sahasından sağlanması taraflar arasındaki diplomatik ilişkilere hayati bir yön de kazandırmaktadır. Söz konusu coğrafyadan memlûklerin getirilmesi esasen siyasi ve ekonomik boyutları bulunan çok yönlü bir faaliyettir, ancak bu faaliyetin diplomasıyla desteklenmesi daha etkili bir sürecin işletilmesi ve arzu edilen neticelere ulaşılabilmesi bakımından elzemdir. Nihayet Memlûkler bu yönde Altın Orda ile iyi ilişkiler tesis etmelerinin yanı sıra, deniz yolu üzerinde kilit bir noktada bulunan Bizans İmparatorluğu ve transfer sürecinde etkin rol oynayan unsurlarla birtakım anlaşmalar yaparak gerek

118 İlgili olarak bkz. Altay Tayfun Özcan, "Altın Orda Hanlığı Zamanında Karadeniz'in Kafkasya Sahillerinde Cenovalı Tüccarlar, Kolonileri ve Ticarî Yaşam", *MUTAD*, VII/1 (2020), s. 91-105.

119 İlgili olarak bkz. David Ayalon, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", çev. Samira Kortantamer, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, sayı 4 (1989), s. 211-247; Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, İstanbul 2007, s. 41 vd.; Cengiz Tomar, *Memlûk Devletinde Askerî Kölelik Sistemi (1250-1517)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006, s. 28-32; Süleyman Kızıltoprak, "Türk Askerî Tarihinde Memlûk Sistemi", *Türkler ve Askerlik*, ed. Süleyman Kızıltoprak, İstanbul 2009, s. 151-156; Kanat, "Memlûk Devleti'nde İktidar Değişikliği", s. 541-545.

diplomatik gerekse ticarî ilişkilerin sürekliliğini garanti altına almaya çalışmışlardır¹²⁰. Yine yapılan ticaretle birlikte Karadeniz'in kuzeyine has veya burada mebzul çeşitli emtianın¹²¹ Akdeniz'e ve Memlûk ülkesine ulaştırılması hem stratejik hem de ticarî açıdan Memlûklerin çıkarlarına hizmet etmiştir.

İttifakın sağladığı müşterek çıkarların yanı sıra, Memlûklerle kurulan ilişkiler Altın Orda tarafı açısından daha çok ekonomik ve ticarî yararlar sağlamakla birlikte, askerî birtakım kazançlar da sunmuştur. Altın Orda coğrafyasında ihtiyaç duyulan çeşitli mal veya işlenmiş ürünler, Memlûk ülkesinde üretilmiş veya çeşitli diğer bölgelerden Mısır'a ulaştırılmış olmaları sayesinde buradan temin edilerek kuzey bölgelere götürülmüşlerdir¹²². Bunların yanı sıra, zaman zaman çeşitli aletler, silahlar ve savaş teknolojisi alanında istifade edilecek malzemeler de Mısır'dan temin edilerek Altın Orda ülkesine ulaştırılmıştır¹²³. Dolayısıyla Memlûk-Altın Orda ilişkileri siyaseten ürettiği neticelerin yanı sıra, her iki tarafın çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması ve ekonomik fayda sağlaması bakımından da işlerlik göstermiştir.

Memlûk-Altın Orda siyasi ve diplomatik ilişkilerinin temelinde yatan ve bunların muharriki olan unsur ise ortak düşman meselesidir. Ayrıntıları evvelce ele alındığı üzere, ilk olarak İlhanlı tehdidi, daha sonraki tarihlerde ise Timur tehlikesi Memlûk-Altın Orda ilişkilerinin üzerinde yükseldiği zemini teşkil etmiştir. Özellikle İlhanlıların bölgeye ilk gelişlerinden itibaren hem Memlûklerle hem de Altın Orda'yla şiddetli savaşlar yapmaları ve bu mücadelelerin süregelen bir hal alması Memlûk-Altın Orda taraflarını diplomatik ilişkilerin sürdürülmesi noktasında teşvik etmiştir. Ortak düşman aleyhinde kurulan ittifak ne de Timur karşısında müşterek bir harekâtın düzenlenmesini sağlamamıştır. Bu durum ilişkilerin başarılı bir sonuç

120 Bu bağlamda Pachymérés ve Grigoras'ın kayıtları özellikle dikkat çekici ve önemlidir. Georges Pachymérés, *Relations Historiques*, c. I, ed. ve Fran. çev. Albert Failler-Vitalien Laurent, Paris 1984, s. 236-238; Arslan Kılıç, *Nikişforos Grigoras'ın Romaiki İstoria Adlı Eserinin I.-VI. Bölümlerinin Çevirisi ve Değerlendirilmesi*, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2019, s. 196-198; keza 1281 yılında İmparator VIII. Mikhael Paleologos ile Memlûk Sultanı Kalavun arasında imzalanan antlaşma aynı bağlamda önem arz etmektedir. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'shâ*, XIV, s. 72-78; ayrıca bkz. Marius Canard, "Un Traité Entre Byzance et l'Égypte au XIIIe Siècle et les Relations Diplomatiques de Michel VIII Paléologue avec les Sultans Mamluks Baibars et Qala'un", *Mélanges Gaudefroy-Demombynes*, Kahire 1934-1945, s. 197-224; P. M. Holt, *Early Mamluk Diplomacy (1260-1290). Treaties of Baybars and Qalawun with Christian Rulers*, Leiden-New York-Köln 1995, s. 118-128; Ahmet Usta, *Hilal İle Haç Arasında Hayatlar: Ortaçağ Akdenizi'nde Ticaret ve Tüccarlar*, İstanbul 2022, s. 149-163, 188-202.

121 Bunlarla ilgili olarak bkz. Subhi Labib, "Egyptian Commercial Policy in the Middle Ages", *Studies in the Economic History of the Middle East*, ed. M. A. Cook, New York 2014, s. 73; Subhi Labib, "Eyyübîler ve Memlûkler Devrinde Mısır'ın Ticaret Politikası", çev. Altan Çetin, *Nüsha*, sayı 4 (2002), s. 153. Ayrıca memlûk ticareti ve Anadolu'nun mezkûr husustaki rolüyle ilgili olarak da bkz. Altan Çetin, "Akdeniz Ticaretinde Memlûklar Devri, Mısır - Anadolu Mal Mübadelesi", *Adalya*, sayı XI (2008), s. 362-64.

122 Labib, "Egyptian Commercial Policy", s. 73; ayrıca, önemlerine binaen şu çalışmaları da burada zikretmekte yarar vardır; Virgil Ciociltan, *The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, çev. Samuel Willcocks, Leiden-Boston 2012, özellikle dördüncü bölüm; bilhassa memlûk ticareti için bkz. Hannah Barker, *That Most Precious Merchandise: The Mediterranean Trade in Black Sea Slaves, 1260-1500*, Philadelphia 2019.

123 İbnü'd-Devâdârî, *a.g.e.*, IX, s. 280-281.

üretmediği veya iyi ilişkiler kurulmasına rağmen bunların etkisiz kaldığı anlamına gelmez. Öneme binaen meselenin bu yönü üzerinde durma gerekliliği vardır.

Memlûk tarihi çalışmalarına kıymetli katkılar yapan D. Ayalon, Memlûk-Altın Orda ilişkilerinin önemli olduğunu ifade eder. Bununla birlikte, arada uzak bir mesafenin bulunmasını ve Bizans'ın bu hattın önemli bir kısmına hâkim oluşunu tarafların ilişkilerini zora sokan temel sorunlar olarak değerlendirir¹²⁴. Keza gerek Memlûk gerekse İlhanlı tarihiyle ilgili önemli çalışmalar yapan R. Amitai de Memlûk-Altın Orda ittifakına ilişkin çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu kapsamda Ayalon'un konuya ilişkin fikirlerini incelerken onun, söz konusu ittifakın abartılmaması¹²⁵ gerektiği kanaatine sahip olduğu şeklinde bir yorum yapmıştır. Bununla birlikte, birtakım girişimlere rağmen İlhanlılara karşı ortak bir strateji geliştirilemediğini, dolayısıyla da ittifakın ancak bir mutabakat veya uzlaşma olarak değerlendirilmesinin uygun olacağını dile getirir¹²⁶. Keza A. Yuvalı ise Sultan Baybars dönemine işaretlerle, taraflar arasındaki ilişkilerin iyi niyet yazışmalarından öteye gidemediğini belirtmiştir¹²⁷.

Mezkûr müellifler Memlûk-Altın Orda ilişkilerinin önemine dikkat çekmişlerdir. Bununla birlikte, yapılan değerlendirmelerden anlaşıldığı kadarıyla İlhanlılara karşı eyleme dönüşmüş müşterek bir harekâtın gerçekleştirilememiş olması söz konusu ittifakın akim kaldığı veya tekemmül ettirilemediği şeklinde bir kavrayışın ortaya çıkmasına neden olmuş gibi görünmektedir. Bir başka ifadeyle, diplomatik yazışmalarda sürekli olarak gündemde

124 Ayalon'un ifadeleri şu şekildedir; “*Memlûk Sultanlığı ve Altın Orda arasındaki ittifak eşsiz bir öneme sahiptir, ancak buna rağmen ciddi sınırlılıkları da vardı. Altın Orda Mısır'dan çok uzaktı; tehlikeli deniz yolculuğu meselesi ise iki imparatorluk arasında sürekli temas kurabilmeyi hayli zorlaştırıyordu. Dahası, bir yanda Kahire ve Saray, diğer yanda [Kahire ve] Tebriz arasında [çıkması muhtemel] bir anlaşmazlıktan en büyük kârı elde etmek isteyen Bizans İmparatorluğu Nil ile Volga'yı birleştiren hattın en önemli kısmına hâkimdi*”. David Ayalon, “The Great Yâsa of Chingiz Khân. A Reexamination (Part C1)”, *Studia Islamica*, sayı 36 (1972), s. 129.

125 Amitai, Ayalon'un Memlûk-Altın Orda ittifakı hakkında söylediklerini yorumlarken bu ifadeyi (*should not be exaggerated*), mezkûr ittifaka gereğinden fazla bir önem atfedilmemeli anlamında alınılıyorsa da önceki dipnotta görüleceği üzere Ayalon doğrudan böyle bir ifade kullanmamıştır.

126 İlgili çalışmada Amitai şunları ifade ediyor; “*Genç memlûk ticaretinin devamlılığını mümkün kılmaya dolayısıyla Baybars'ın hâkimiyeti altında geliştirilen Memlûk – Altın Orda ilişkileri hayati öneme sahiptir. Altın Orda'nın İlhanlılar üzerinde bir baskı oluşturacağına ilişkin ümit daha az önemli değildi ki, böylece onlar Suriye'ye saldırmaktan alıkonulacaktı. Gerçekte ise Altın Orda ve İlhanlılar arasındaki savaş İlhanlıların tüm güçlerini Memlûklere karşı kullanmalarına mani oldu. Diğer yandan, Profesör Ayalon'un yorumladığı üzere, Memlûkler ve Altın Orda arasındaki ittifakın önemi abartılmamalıdır (should not be exaggerated). Altın Orda çok uzaktı, oraya olan uzun yolculuk mesafesi –ki bunun bir kısmı da Bizans hâkimiyetinde bulunduğu– iki ülke arasındaki daimi iletişimi “zayıflatıyor ve zorlaştırıyordu”. Açıkçası, hanların ara ara gösterdikleri çabalara rağmen, İran Moğollarına karşı herhangi bir ortak strateji hiçbir zaman geliştirilemedi. Ayrıca Cuci – İlhanlı çekişmesinin Memlûklerin dahil olmaksızın neşet ettiğini göstermeye çalıştık. Hülâsa, mezkûr ittifakın sınırlı kapsamına nazaran, bu ilişkileri tanımlamak için mutabakat/uzlaşma (understanding) terimi tercih edilebilir*”. Amitai, *Mongols and Mamluks*, s. 90-91.

127 İlgili yerde A. Yuvalı “*Bu iki devlet arasındaki ittifak her ikisinin de ısrarla istemesine rağmen fiilen gerçekleşmemiştir... İslâm kaynaklarının büyük heyecan ve sevinçle bahsettikleri Berke Han ile Sultan Baybars'ın dostluğu karşılıklı iyi niyet yazışmalarından öteye gidememiştir*” ifadelerine yer veriyor. Abdülkadir Yuvalı, “XIII. Yüzyılda Önasya'daki Siyasi Bloklaşma”, *Türk Kültürü Dergisi*, sayı 262 (1985), s. 116-117.

tutulduğu için ortak bir harekât düzenlemenin, ilişkilerin esas amacı olduğuna ilişkin bir kanaat varlığını hissettirmektedir. Kayıtları ayrıntılı olarak sunulduğu üzere, Memlûk ve Altın Orda tarafları arasındaki yazışmalarda (tarafların birinin kuzeyden, diğerinin ise güneyden ilerlemesine dayalı) müşterek bir harekâtın bahsinin sıkça geçtiği ve hatta böyle muhtemel bir harekâtın başarıya ulaşması halinde İlhanlı hâkimiyetindeki bölgelerin nasıl paylaşılacağına ilişkin düşüncelerin dile getirildiği bir gerçektir. Dolayısıyla Amitai'nin ilgili görüşlerinin aksine, taraflar bir strateji geliştirememiş değillerdir. Burada sorgulanması gereken husus, en azından görünüşteki bir stratejinin varlığına, bununla ilgili olarak defalarca yazışmalar yapılmasına rağmen, tarafların neden harekete geçemedikleri veya geçemedikleridir.

Öncelikle Memlûk-Altın Orda ilişkilerinin temelindeki ittifakın vadettiği muhtemel sonuçların bu ittifakın ortakları açısından eşit veya aynı olmadığını ifade edelim. Şöyle ki, Altın Orda hanlarının İlhanlılarla gerek tarihi husumetleri gerekse Azerbaycan toprağı üzerindeki hak iddiaları, taraflardan birisi bu iddialardan vazgeçmediği sürece, (Altın Orda açısından) İlhanlıların varlığının sona erdirilmesini gerekli kılıyordu. Bu seçenek Altın Orda'nın önceliğini ve nihai hedefini temsil ediyor, ancak şimdilik gerçekleştirilemediği için ve gerçekleştirilebileceği zamana kadar Altın Orda hanları İlhanlıların baskılanmak suretiyle etkisiz kılınmalarına razı geliyorlardı. Tabii olarak bu durum Memlûk-Altın Orda yazışmalarında (zaman zaman gerçekleşen Altın Orda-İlhanlı sınır savaşlarının da etkisiyle) müşterek harekâtın bir an önce düzenlenme meselesini sürekli olarak gündemde tutan ve bu hususta daha çok ısrar eden tarafın Altın Orda olması neticesini doğuruyordu. Memlûkler açısından İlhanlıların varlığına ilişkin beklentilerin aynı olmadığını ifade edebilmek için yeterli veri mevcut gibi görünüyor. İlhanlı Devleti'nin kuruluşundan sonra İlhanlıların Memlûklerle daima mücadele içerisinde oldukları, hatta zaman zaman büyük savaşlar yaptıkları malumdur. Bu uzun süreç zarfında bazen ilişkiler yumuşamışsa bile tarafların birbirlerine karşı sürekli olarak teyakkuz halinde bulduklarını ifade etmek mümkündür. Özellikle Memlûkler açısından tüm bu mücadelelerin odak noktasındaki husus İlhanlı varlığına ilişkin olmayıp Memlûk hâkimiyet sahası, sınırları ve menfaatlerinin İlhanlı tehdidinden uzak tutulmasına dönüktür. Dolayısıyla Altın Orda'nın İlhanlı varlığını bütünüyle ortadan kaldırmayı hedefleyen beklentileri Memlûk dış politikası açısından, aynı şekliyle geçerli değildir. Tarihleri boyunca Memlûklerin doğu sınırını Fırat'ın teşkil etmesi ve faaliyet alanlarının Mezopotamya ile sınırlı kalması, buranın doğusuna, üstelik İlhanlı (sonraki tarihlerde Timur) gibi güçlü bir düşmanın merkezî topraklarına bir sefer düzenlenmesi Memlûk dış politikası açısından çok gerçekçi bir hedef değildir¹²⁸. Nihayet

128 Yukarıda zikredildiği üzere en-Nâsır Muhammed, Tokta Han'a gönderdiği cevabi bir mektupta İlhanlılara karşı düzenlenecek müşterek harekâtın sonra "*hilafet makamını [Bağdat'ı] da alıp halifeye geri verecekleri*"ni zikreder. Tarafların ortak değerlerini temsil eden unsurlara atıf yapmak bakımından ve siyaseten önemli bir söylem olmakla birlikte, Memlûklerin genel politikası göz önüne alındığında, buradaki amacın gerçekten Bağdat'ı almak olmadığı açıktır. Bununla birlikte, ortaya konulan bu söylemin İlhanlıların baskılanması noktasında göstereceği işlerlik dolayısıyla Memlûk ve Altın Orda çıkarlarına hizmet ettiği ifade edilmelidir.

Altın Orda ile hedefleri tam anlamıyla örtüşmeyen Memlûkler tabii olarak kendi siyasi beklentilerine uygun politikalar üretmişlerdir. İşaret edildiği üzere, bu politikanın temelinde İlhanlıların Memlûk hâkimiyet sahasından uzak tutulması ve sınır güvenliğinin sağlanması, dolayısıyla da Memlûk çıkarlarının garanti altına alınması yatar. Memlûkler bunu iki şekilde sağlamışlardır: 1) Altın Orda (ve başka siyasi unsurlar) ile kurulan ittifak sayesinde oluşturulan caydırıcı güç, 2) Zayıflamaya başlayan ve İlhan Ebû Said'in takip ettiği veya etmek durumunda kaldığı barışçıl politika neticesinde varılan antlaşma sayesinde İlhanlıların saldırgan politikalarının etkisiz kılınması.

Memlûk-Altın Orda devletleri arasındaki yazışmalarda Memlûklerin ortak bir harekâtı gündeme getirmeleri, buna ilişkin söylemlere eşlik etmeleri ve bu ihtimale dair gündemi canlı tutmaları gerçekten böyle bir harekâta girişmek istedikleri anlamını taşımaz. Bir başka ifadeyle, tarafların sürekli olarak bahsettikleri ortak harekâtın düzenlenmemiş veya düzenlenememiş olmasını, aralarındaki ittifakın başarılı olamadığına yormak diplomasinin gücünü görmezden gelmek veya diplomasiyi kurban etmek anlamına gelir. Zira günümüz dünyasında da geçerli olduğu üzere, diplomasi her zaman bir eylem üretmemek suretiyle de bir netice üretir. Bu ifade ele aldığımız konu özelinde, İlhanlılara karşı kurulan Memlûk-Altın Orda ittifakının, dolayısıyla da ortak bir harekâtın sürekli olarak dillendirilmek suretiyle oluşturulan caydırıcı güç sayesinde İlhanlıların baskı altına alınmalarını ve nihayet onların mevcut güçlerini bu iki düşmanından bir tanesi üzerine yoğunlaştıramayışını kastediyor. Dolayısıyla denilebilir ki, mezkûr ittifak kendi şartları özelinde bir netice üretmiş ve müttefiklere yarar sağlamıştır. Ortaya çıkan bu netice Altın Orda açısından nihai hedef olmamakla beraber, onun çıkarlarına hizmet etmesi bakımından da önemlidir. Memlûkler açısından ise öyle anlaşılıyor ki, mezkûr ittifak kendisinden beklenen ve sahip olduğu potansiyel ölçüsünde sağlayabileceği faydayı büyük oranda sağlamış, İlhanlılarla yapılan mücadelelerde Memlûklerin elini güçlendirmiş ve özellikle askerî ve stratejik açıdan ilişkilerini sürdürme ihtiyacı duyduğu Deşt-i Kıpçak ile münasebetlerinin güçlü kalmasını sağlamıştır. Ayrıca düşmanı (Memlûkler) karşısında üstünlük kurmayı başaramayan İlhanlılar, Memlûk çıkarlarını gözetken ve yıllarca mücadelesini verdikleri Suriye'deki iddialarından kesin olarak vazgeçtiklerini tasdikleyen bir antlaşma yapmaya razı olmak durumunda kalmışlardır. Tabii olarak tüm bu gelişmeler yalnızca mezkûr ittifakın değil, onun da tesirli olduğu pek çok etkenin bir sonucudur.

Sonuç

Sultan en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat dönemine kadar Memlûk-Altın Orda ilişkileri ortak çıkarlara dönük olarak ve müşterek bir düşman söylemi etrafında gelişti. Sultan en-Nâsır'ın üçüncü saltanat döneminde ilişkilerin bu tezahürü kısa bir süre daha devam etti ise de İlhanlı cihetindeki gelişmelere ve Memlûk-İlhanlı taraflarının kurduğu münasebetlere bağlı olarak Memlûk-Altın Orda ilişkileri de etkilendi ve yeni bir süreç girdi. Bu süreçte Altın Orda tarafı Memlûklerin tam bir müttefik olarak kendileriyle birlikte

hareket etmeleri, İlhanlı karşıtı söylemi sürdürmek suretiyle onları baskı altında tutmaya devam etmeleri ve mümkünse eyleme geçmeleri konusunda beklenti içerisindeyken Sultan en-Nâsır, kendisinden önceki Memlûk politikalarından farklı şekilde, Altın Orda ve İlhanlı tarafları arasında bir denge siyaseti tatbik ederek Memlûk çıkarlarını koruma yolunu tercih etti. Bu tercihte kuşkusuz 1320'lerden sonra yaşanan gelişmeler, İlhanlıların Memlûkler ve Memlûk hâkimiyet sahasına karşı saldırgan politikalarından vazgeçmeleri veya vazgeçmek durumunda kalmaları etkili oldu.

Üçüncü saltanat döneminde Memlûk-Altın Orda ilişkileri yeni bir sürece girmekle birlikte esasen Sultan en-Nâsır'ın, Altın Orda ile ilgili olarak takip ettiği politika diğer Memlûk sultanlarınınkinden tamamen bağımsız da değildi. Ancak gerek Ölceytü Han ile sağlanan geçici bir anlaşma gerekse, bilhassa Ebû Said Han'ın takip ettiği barış yanlısı politika Memlûklerin ilgili yöndeki siyasetinin temelindeki düşüncenin daha net bir şekilde görünür olmasını sağladı. Buna göre, Sultan en-Nâsır Muhammed, İlhanlıların Memlûk çıkarları açısından arz ettiği tehlikeleri varılan barış anlaşmasıyla bertaraf ettikten (ve muhtemeldir ki, onların artık zayıflamaları dolayısıyla bir tehlike yaratamayacakları hususunda ikna olduktan) sonra hem İlhanlı hem de Altın Orda devletleriyle ilişkilerin belli bir düzeyde sürdürülmesinden yana tavır aldı. Bu durum, tabii olarak Altın Orda'ya karşı var olan tutumun ve söylemin değişmesini beraberinde getirdi ki, neticede Memlûklerle tıpkı eskisi gibi en azından tam bir amaç birliğine sahip olmak isteyen Altın Orda ile diplomatik gerginliklerin yaşanmasına yol açtı. Hatta bu süreçte Altın Orda ile yaşanan gerginlikler, belki bir taraf değiştirme olarak değerlendirilemeyecek olmakla beraber, Sultan'ın İlhanlı çıkarlarını gözetken bazı diplomatik hamleler yapmasına dahi sebep oldu.

Sultan en-Nâsır Muhammed'in takip ettiği siyaset dolayısıyla gergin bir şekilde bile olsa Memlûk-Altın Orda tarafları ilişkilerini sürdürmeye özen gösterdi. Ancak İlhanlı Devleti'nin nihayet bulması ve Memlûk-Altın Orda taraflarının bir süre kendi iç meseleleriyle meşgul olmaları aralarındaki siyasi ve diplomatik ilişkilerin akamate uğraması neticesini doğurdu. Ancak İlhanlı örneğine benzer şekilde, Timur'un ortak bir tehdit olarak bölgede yükselişe geçmesi Memlûk ve Altın Orda ilişkilerinin canlanması noktasında etkili oldu. Bu süreçte, güçlendirilmeye çalışılan ilişkiler eski dostluk münasebetlerinin ihyası ve bir cephe tesisi suretiyle müşterek düşman Timur'un baskılanması söylemleri etrafında merkezlendi. Dolayısıyla ortak düşman meselesi bir kez daha Memlûk-Altın Orda diplomatik ilişkilerinin şekil ve çerçevesini belirlemekteydi. Ne var ki, İlhanlılar zamanındaki münasebetlere müteallik tüm zorluklar bu dönemde de mevcuttu ve müşterek bir harekâtın eyleme dökülmesi mümkün olmadı. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki, mezkûr söylem bu dönemde de belirli ölçüde işe yaradı ve en azından bir süre Timur'un baskılanması noktasında etkili oldu.

Memlûk ve Altın Orda ilişkilerinin başlama ve gelişmesinde müşterek çıkarlar ve bunlar arasında da bilhassa ortak düşmana karşı ittifak başat rolü üstlenmişti. Bununla birlikte,

Memlûk ve Altın Orda'nın politikalarının her açıdan ve bütünüyle örtüştüğü de söylenemez. Diplomatik yazışmalarda sıkça zikredilen ortak harekâtın düzenlenmesi, bir başka ifadeyle müşterek düşmanın varlığına son verilmesi tarafların nihai arzusu olabilir ve kurulan diplomatik ilişkilerde bu yöndeki söylem önemli bir yer teşkil edebilir ki, yukarıda görüldüğü üzere böyledir. Ancak işaret edilen sebepler dolayısıyla Altın Orda'nın esas amacı ve beklentisi ortak düşman(lar)ın varlığına son verilmesiyken Memlûkler açısından durum biraz daha farklıdır. Memlûkler Altın Orda gibi, Azerbaycan ve İran bölgelerinde bir sahiplik ve hâkimiyet iddiasında bulunmadığından buralarda teşekkül eden siyasi unsurların varlığından ziyade bunların Memlûk hâkimiyet sahalarına olan tesirleriyle ilgilenmiş ve gerek bu sahaları gerekse havalisini korumak üzere politikalar üretmişlerdir. Kendi merkezî topraklarında İlhanlılar ve Timur gibi güçlü düşmanları ortadan kaldırmanın kolay olmadığı bilincindeki Memlûkler, böylesi zor ve esasen kendi merkezinin nispeten uzağındaki bir mücadeleye girişmekten ziyade, kurdukları ilişkiler sayesinde oluşturdukları caydırıcı güç ile (bu yöndeki) topraklarını ve çıkarlarını koruma politikası gütmüşlerdir¹²⁹. Dolayısıyla Altın Orda ile yapılan diplomatik yazışmalarda ortak bir harekâtın ısrarla gündemde tutulması, bunun adeta bir propaganda aracı olarak kullanılması Memlûklerin böyle bir harekâtı gerçekten eyleme dönüştürmek istedikleri anlamına gelmez. Öyle anlaşılıyor ki, Memlûkler ortak bir harekâttan ziyade, buna dönük söylemden ve bu söylemin canlı tutulmasından istifade yoluna gitmişlerdir.

Memlûk-Altın Orda ilişkileri ve ittifakını birtakım engeller sebebiyle malul görmek veya bu ilişkiler müşterek fiilî bir harekâta dönüştürülemediği için ittifak yerine, etki ve kapsamı daha dar olan “uzlaş” veya “mutabakat” kelimelerine başvurmaya gerek olmadığı kanaatindeyiz. Bunun yerine, Memlûk-Altın Orda ilişkileri ve ittifakı söz konusu olduğunda üzerinde ısrarla durulması gereken mefhumun “caydırıcı güç” olduğu ifade edilebilir. İşaret edildiği üzere, Altın Orda müşterek düşmanın tamamen ortadan kaldırılmasını ilk amaç olarak benimsediğinden mezkûr kavram onun önceliğini temsil etmez, ki bu durum söz konusu ittifakın Altın Orda'nın çıkarlarına hizmet etmediği veya ona ciddi yararlar sağlamadığı anlamına kesinlikle gelmiyor. Bununla birlikte, mezkûr mefhumun, Memlûklerin, devam etmesi noktasında son derece hassas davrandıkları ve Altın Orda'nın da kendisini nihai amaca ulaştıracak bir araç olarak ısrarla sürdürmeye gayret ettiği ilişkiler neticesinde ortaya çıkan gerçeğe ve neticelere daha uygun bir mahiyete sahip olduğu açıktır.

Genel anlamda Memlûk ve Altın Orda ittifakı sayesinde husule gelen caydırıcı gücün yalnızca teoride kalmış bir ideal olmayıp önemli pratik neticeler üretmeyi başardığı ifade edilmesi gereken hususlardandır. Gerek Ölceytü Han'ın Memlûk sultanından barış talep etmek, gerekse (genişletilmiş ittifak karşısında) Timur'un batı seferini ertelemek durumunda

129 Bu noktada Memlûkler ile İlhanlılar ve hatta Timur arasında geçen tüm mücadelelerin Memlûk hâkimiyet sahası dâhilinde veya sınır boylarında geçtiği hatırlanmalıdır.

kalması en bariz örneklerden olarak hatırlanabilir. Bunların ötesinde Memlûk ve Altın Orda çıkarlarına zarar verme ihtimali olan tüm müşterek düşmanların mezkûr ittifakın oluşturduğu baskıyı (az veya çok) üzerlerinde hissetmeleri müttefikler açısından başlı başına bir kazanım olarak değerlendirilebilir. Bu temelden hareketle, ancak meselenin geneline şamil olarak denilebilir ki, Memlûk ve Altın Orda devletleri, aralarındaki ilişkilerin devam ettirilmesinden yana kesin bir irade ortaya koymuşlardır. Bununla birlikte, Altın Orda ilişkilerin ortak bir harekâta dönüştürülerek özellikle İlhanlıların ortadan kaldırılması beklentisi içerisindeyken Memlûkler, müşterek düşman aleyhindeki söylemi canlı tutarak oluşturdukları caydırıcı gücün bizzat kendisinden istifadeye gayret etmişlerdir. Hülâsa Memlûk ve Altın Orda devletlerinin hem birleştiği hem de ayrılığa düştüğü noktanın aynı oluşu ilginç bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır.

Son olarak, ekonomik faaliyetlerin, müttefiklerin siyasi ve diplomatik ilişkileriyle olan rabatası zikredilmeye değerdir. Öyle ki, Deşt-i Kıpçak sahası genel anlamda Memlûk Devleti'nin asker temin alanı olduğundan bu bölgeye dönük ilgi ve burayla sürdürülen ticarî ilişkiler genel anlamda canlıydı. Böyle bir zeminin varlığı tabii olarak beraberinde diğer ticarî faaliyetlerin de gelişmesine imkân sunmuş, dolayısıyla taraflar arasındaki ekonomik hacmin genişlemesi noktasında etkili olmuştur. Tarafların hâkimiyet sahaları arasındaki ticarî etkileşimler ile siyasi ve diplomatik ilişkilerin karşılıklı olarak birbirini beslediği, özellikle iyi siyasi ilişkilerin sürdürülebildiği dönemlerde ticarî faaliyetlerin daha fazla gelişme imkânı bulduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte, memlûk ticaretinin Memlûkler açısından yalnızca ekonomik bir etkinlik olmayıp aynı zamanda askerî ve stratejik bir husus olduğuna dikkat çekilmişti. Bu bağlamda siyasi ilişkilerin gergin olduğu zamanlarda memlûk ticaretinin engellenmesinin gündeme gelişi, bu önemli ticaretin sultan ile yakın görüşen (Sakrân veya Segurano gibi) kişiler aracılığıyla sürdürülmesi, keza Memlûk sultanına verilmek istenen gözdağı niteliğindeki bir mesajın Sakrân isimli tacirin katliyle yapılması tesadüf değildir. Bu bağlamda Memlûk-Altın Orda siyasi ve diplomatik ilişkilerinin tarafların ticarî münasebetleriyle iç içe geçmiş mahiyeti, belirli ölçüde tabii olmakla birlikte, Memlûk-Altın Orda özelinde, olması gerekenden daha fazla dikkatin sürekli olarak bu yönde yoğunlaştırılmasını gerekli kılar.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Abdürezzâk es-Semerkindî, *Matla-ı Sa 'deyn*, c. I, tah. Abdülhüseyn Nevâî, Tahran 2004.
- Ağat, Nurettin, *Altınordu Paraları Kataloğu 1250-1502*, İstanbul 1976.
- Ahmed b. Muhammed-i Gaffârî-i Kazvîni, *Tarih-i Cihan Âra*, tah. Hasan Nerâkî, Tahran 1342.
- Aka, İsmail, "Timurluların Azerbaycan İle Alakaları", *Türk Kültürü*, sayı 345 (1992), s. 11-17.
- Akkuş Yiğit, Fatma, "İktidar ve İzdivaç: Memlûk-Altın Orda-İlhanlı Üçgeninde Siyasi Evlilikler", *Karadeniz Araştırmaları*, sayı 49 (2016), s. 103-120.
- Amitai, Reuven, "The Resolution of The Mongol-Mamluk War", *Mongols, Turks, and Others Eurasian Nomads and the Sedentary World*, ed. Reuven Amitai-Michal Biran, Leiden-Boston 2005, s. 359-390.
- Ayalon, David, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", çev. Samira Kortantamer, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, sayı 4 (1989), s. 211-247.
- _____, "The Great Yâsa of Chingiz Khân. A Reexamination (Part C1)", *Studia Islamica*, sayı 36 (1972), s. 113-158.
- Aynî, *Ikdu'l-Cumân fî Tarihi Ehli'z-Zamân*, *Сборник материалов, относящихся к истории Золотой орды (Altın Orda Tarihi İle İlgili Kayıtlar Derlemesi)*, ed. V. Tiesenhausen, c. I, Petersburg 1884, s. 475-534.
- _____, *Ikdu'l-Cumân fî Tarihi Ehli'z-Zamân*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu, no. 2394; 2395; 2396.
- _____, *Ikdu'l-Cumân fî Tarihi Ehli'z-Zamân*, neşr. Abdürrâzık et-Tantâvî el-Karmût, Kahire 1989.
- Barker, Hannah, *That Most Precious Merchandise: The Mediterranean Trade in Black Sea Slaves, 1260-1500*, Philadelphia 2019.
- Beiträge zur Geschichte der Mamlukensultane in den Jahren 690-741 der Hıgra nach arabischen Handschriften*, ed. Karl Wilhelm Zetterstéen, Leiden 1919.
- Birzâlî, *el-Muktefî alâ Kitâb er-Ravzateyn*, c. IV, tah. Ömer Abdüsselam Tedmurî, Sayda-Beyrut 2006.
- Broadbridge, Anne F., *Kingship and Ideology in the Islamic and Mongol Worlds*, Cambridge 2008.
- Canard, Marius, "Un Traité Entre Byzance et l' Égypte au XIIIe Siècle et les Relations Diplomatiques de Michel VIII Paléologue avec les Sultans Mamluks Baibars et Qala'un", *Mélanges Gaudefroy-Demombynes*, Kahire 1934-1945, s. 197-224.
- Cezerî, *Havâdisü'z-Zaman ve Enbâ'uhû ve Vefeyâtü'l-Ekâbir ve'l-A'yân min Ebnâ'ihî*, c. II, neşr. Ömer Abdüsselam Tedmurî, Sayda-Beyrut 1998.
- Ciociltan, Virgil, *The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, çev. Samuel Willcocks, Leiden-Boston 2012.
- Çetin, Altan, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, İstanbul 2007.
- _____, "Akdeniz Ticaretinde Memlûklar Devri, Mısır-Anadolu Mal Mübadelesi", *Adalya*, sayı XI (2008), s. 359-371.
- DeWeese, Devin, *Islamization and Native Religion in the Golden Horde: Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition*, Pennsylvania 1994.
- Ebü'l-Fidâ, *Tarihi Ebi'l-Fidâ (el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer)*, c. II, neşr. Mahmud Deyyüb, Beyrut 1997.
- Ebübekr el-Kutbî el-Eherî, *Ta'rikh-i Shaikh Uwais (History of Shaikh Uwais)*, neşr. ve İng. çev. Johannes Baptist van Loon, Lahey 1954.

- Ebü'l-Fedâil, *Ägypten und Syrien Zwischen 1317 und 1341 in der Chronik des Mufaddal Ibn Abi al-Fađâ'il, (en-Nehcü's-Sedid ve Dürrü'l-Ferid fi mâ ba'd Tarihi İbni'l-Âmid, Havâdisu'l-Fetre Beyne sene 717-741 Hicriyye)*, ed. Samira Kortantamer, Freiburg 1973.
- Ebü'l-Fedâil, Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil, *en-Nehcü's-Sedid ve Dürrü'l-Ferid fi mâ ba'd Tarihi İbni'l-Âmid*, neşr. ve Fran. çev. E. Blochet, I. Kısım, *Patrologie Orientale*, c. 12, Turnhout 1982, s. 65-208 (407-550); III. Kısım, neşr. ve Fran. çev. E. Blochet, *Patrologie Orientale*, C. 20, Turnhout 1985, s. 1-267 (512-776).
- el-Haccî, Hayat Nâsır, "el-Alâkatu beyne Devleti'l-Memâlik ve Devleti Moğul el-Kıfçak, 658-741 H./1260-1341 M.", *Havliyyâtu Külliyyetu'l-Edeb (Kuveyt)*, c. II, sayı VIII (1981), s. 9-68.
- Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2014.
- Favereau, Marie, *The Horde*, Cambridge-London 2021.
- Georges Pachymérés, *Relations Historiques*, c. I, ed. ve Fran. çev. Albert Failler-Vitalien Laurent, Paris 1984.
- Gökbilgin, Özalp, "1313-1357 Yılları Arasında Altınordu Devleti", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, sayı 4 (1972), s. 1-52.
- Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî'ü't-Tevârih-i Reşidî*, neşr. Hânâbâ Beyânî, Tahran 1317.
- _____, *Zübdetü't-Tevârih*, c. I, neşr. Seyyid Kemâl Hâc Seyyid Cevâdî, Tahran 2001.
- Hamdullah el-Müstevfi el-Kazvînî, *Tarih-i Güzide*, neşr., Abdülhüseyn Nevâî, Tahran 1387.
- Hammâd Âşûr, Fayed, *el-Alâkâtü's-Siyâsiyye beyne'l-Memâlik ve'l-Moğûl fi'd-Devleti'l-Memlûkiyyeti'l-Ülâ*, Kahire 1973.
- Handmir, *Tarih-i Habîbü's-Siyer fi Ahbâri Efrâdi Beşer*, c. III, neşr. Celaleddin Humâî, Tahran 1362.
- Holt, P. M., *Early Mamluk Diplomacy (1260-1290). Treaties of Baybars and Qalawun with Christian Rulers*, Leiden-New York-Köln 1995.
- İbn Arabşâh, *Acâibu'l-Makdûr fi Nevâibi Teymûr*, tah. Ali Muhammed Ömer, Kahire 1979.
- İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, c. I, çev. A. Sait Aykut, İstanbul 2004.
- İbn Dokmak, *Nüzhetü'l-Enâm fi Tarihi'l-İslâm, Сборник материалов, относящихся к истории Золотой орды (Altın Orda Tarihi İle İlgili Kayıtlar Derlemesi)*, ed. V. Tiesenhausen, c. I, Petersburg 1884, s. 315-330.
- İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rif bi-Mustelehi's-Serif*, tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut 1988.
- İbn Hacer, *ed-Durerü'l-Kâmîne fi A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, c. I, II, neşr. Abdülvâris Muhammed Ali, Beyrut 1997.
- _____, *İnbâ'u'l-Gumr bi-Ebnâ'i'l-Umr*, C. I, III, tah. Hasan Habeşî, Kahire 2009.
- İbn Haldun, *Kitâbu'l-İber ve Dîvânü'l-Mübteda' ve'l-Haber*, c. V, tah. Halil Şehâde, Beyrut 2005.
- İbn Kadî Şuhbe, *Tarihu İbn Kadî Şuhbe*, c. III-III/2, tah. Adnan Derviş, Dimaşk 1995.
- İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XV-XVI, tah. Komisyon, Katar 2015.
- İbn Nâzirü'l-Ceyş, *Kitâbü Teskifi'l-Ta'rif bi'l-Mustalahi's-Serif*, tah. Rudolf Vesely, Kahire 1987.
- İbn Tagriberdî, *en-Nucûm ez-Zâhire fi Mulûki Mısır ve'l-Kâhire*, c. X, neşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut 1992.
- İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer ve Câmî'u'l-Gurer*, c. IX, neşr. Hans R. Roemer, Kahire 1960.
- İbnü'l-Furât, *Tarihu İbnü'l-Furât*, c. IX/1, neşr. Konstantin Zureyk, Beyrut 1936; c. IX/2, neşr. Konstantin Zureyk-Neclâ İzzeddin, Beyrut 1938.

- Kafalı, Mustafa, “Özbek Han”, *DİA*, c. XXXIV, İstanbul 2007, s. 107-109.
- _____, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul 1976.
- Kalkaşendî, *Meâsiru'l-İnâfe fî Meâlimi'l-Hilâfe*, tah. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc, Beyrut 2006.
- _____, *Subhu'l-A 'şâ fî Sinâati'l-İnşâ'*, neşr. Muhammed Abdürresûl İbrâhim, c. VII-VIII, XIV, Kahire 1915, 1919.
- Kamalov, İlyas, *Moğolların Kafkasya Politikası*, İstanbul 2003.
- Kanat, Cüneyt, “Makrizî'nin Kitâb es-Sulûk'undaki Osmanlılar İle İlgili Kayıtlar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, sayı IV (2000), s. 225-256.
- _____, “Memlûk Devleti'nde İktidar Değişikliği, Bahri Memlûklar'dan Burcî Memlûklar'a”, *Prof. Dr. İşın Demirkent Anısına*, haz. Abdülkerim Özeydin vd., İstanbul 2008, s. 541-545.
- _____, “Orta Doğu'da Hâkimiyet Mücadelesi (1382-1447), Memlûk-Timurlu Münasebetleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, c. V, Ankara 2002, s. 134-143.
- _____, *Memlûk-Timurlu Münasebetleri (1382-1447)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1996.
- Kemaloğlu, İlyas, “Toktamış Han”, *DİA*, c. XLI, İstanbul 2012, s. 231-232.
- Kılıç, Arslan, *Nikiforos Grigoras'ın Romaiki İstoria Adlı Eserinin I-VI. Bölümlerinin Çevirisi ve Değerlendirilmesi*, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2019.
- Kızıltoprak, Süleyman, “Türk Askerî Tarihinde Memlûk Sistemi”, *Türkler ve Askerlik*, ed. Süleyman Kızıltoprak, İstanbul 2009, s. 139-182.
- Kortantamer, Samira, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, İzmir 1993.
- Kurat, Akdes Nimet, *IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 2002.
- Labib, Subhi, “Egyptian Commercial Policy in the Middle Ages”, *Studies in the Economic History of the Middle East*, ed. M. A. Cook, New York 2014, s. 63-77.
- _____, “Eyyübîler ve Memlûkler Devrinde Mısır'ın Ticaret Politikası”, çev. Altan Çetin, *Nüşa*, sayı 4 (2002), s. 139-156.
- Lane-Pool, Stanley, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, c. VI, London 1881.
- Levanoni, Amalia, *A Turning Point in Mamluk History. The Third Reign of al-Nâsir Muhammad Ibn Qalawun (1310-1341)*, Leiden 1995.
- Makrizî, *Durerü'l-Uküdi'l-Feride fî Terâcimi'l-A'yâni'l-Mufide*, c. II, tah. Mahmûd el-Celîlî, Beyrut 2002.
- _____, *es-Sulûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, c. II, tah. Muhammed Mustafa Ziyâde, Kahire 1942; c. III, tah. Saîd Abdulfettâh Âşûr, Kahire 1970; c. IV, tah. Saîd Abdulfettâh Âşûr, Kahire 1972.
- Markov, A. K., *Монеты джучидов: Золотая Орда, татарские ханства*, [Cuci Sikkeleri: Altın Orda, Tatar Hanlıkları], yayına haz. I. M. Mirgaliev, Kazan 2008.
- Muhammed, Subhî Abdülmenam, *Siyasetü'l-Moğûli'l-İlhâniyyîn Tucâhi Devleti'l-Memâlik fî Mısır ve 'ş-Şam, H. 716-736 / M. 1316-1335*, Kahire 2001.
- Muinüddin Natanzi, *Müntehabü'l-Tevarih-i Muîni*, tah. Pervin İstahrî, Tahran 1383.
- Musa el-Yüsufî, *Nüzhetü'n-Nâzir fî Sireti'l-Meliki'n-Nâsir*, neşr. Ahmed Hutayt, Beyrut 1986.

- Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, çev. Necati Lugal, Ankara 1987.
- Nuveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb*, c. XXVII, XXXII, XXXIII, tah. Necip Mustafa Fevvâz - Hikmet Kaşlı Fevvâz, Beyrut 2004.
- Özcan, Altay Tayfun, "Altın Orda Hanlığı Zamanında Karadeniz'in Kafkasya Sahillerinde Cenovalı Tüccarlar, Kolonileri ve Ticari Yaşam", *MUTAD*, VII/1 (2020), s. 91-105.
- Remzi, Muhammed Murad, *Telfiku'l-Ahbâr ve Telgihu'l-Â'sâr fi Vakâi' Kazan ve Bulgâr ve Mulûki't-Tatar*, c. I, Beyrut 2002.
- Sağlam, Ahmet, "Memlûk-İlhanlı Diplomatik İlişkileri", *Belleten*, LXXXII/293 (2018), s. 83-157.
- _____, "Nâsır Muhammed Dönemi Memlûk-Altın Orda Münâsebetleri: Stratejik İttifaklar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11/61 (2018), s. 324-331.
- _____, *en-Nâsır Muhammed Devri Memlûk Türk Devleti*, Ankara 2021.
- Saray, Mehmet, "Altın Orda Hanlığı", *DİA*, c. II, İstanbul 1989, s. 538-540.
- Sayrafî, *Nüzhetü'n-Nufûs ve'l-Ebdân fi Tevârihi'z-Zamân*, c. I, III, tah. Hasan Habeşî, Kahire 2010.
- Schamiloglu, Uli, "Altın Ordu", *Türkler*, c. VIII, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, s. 412-428.
- Sehâvî, *ed-Davû'l-Lâmî li-Ehli'l-Karni't-Tâsi'*, c. II, neşr. Abdüllatif Hasan Abdurrahman, Beyrut 2003.
- Spuler, Berthold, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, Ankara 2011.
- _____, *The Muslim World*, c. II, İng. çev. F. R. C. Bagley, Leiden 1969.
- Sümer, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, sayı I (1970), s. 1-147.
- Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur (Zafernâme)*, çev. Ahsen Batur, İstanbul 2013.
- Şucâî, *Tarihi'l-Meliki'n-Nâsır Muhammed b. Kalâvûn es-Sâlihî ve Evlâdihî*, neşr. Barbara Schafer, Wiesbaden 1977.
- Tekindağ, Şehabeddin, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961.
- Tomar, Cengiz, *Memlûk Devletinde Askerî Kölelik Sistemi (1250-1517)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006.
- Usta, Ahmet, *Hilal İle Haç Arasında Hayatlar, Ortaçağ Akdenizi'nde Ticaret ve Tüccarlar*, İstanbul 2022.
- Uzun, Kâzım, "Başlangıcından Sultan En-Nâsır Muhammed'in Üçüncü Saltanatına Kadar Memlûk – Altın Orda Siyasi ve Diplomatik İlişkileri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 36/2 (2021), s. 735-765.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Emîr Çoban Soldoz ve Demirtaş", *Belleten*, XXXI/124 (1967), s. 601-646.
- Vassâf, *Tahrîr-i Tarihi Vassâf*, nşr. Abdulmuhammed Âyetî, Tahran 1346.
- Vernadsky, George, *The Mongols and Russia*, New Haven 1951.
- Yakubovskiy, A. Yu., *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, Ankara 1976.
- Yuvalı, Abdülkadir, "XIII. Yüzyılda Önasya'daki Siyasi Bloklaşma", *Türk Kültürü Dergisi*, sayı 262 (1985), s. 111-120.
- Yücel, Yaşar, "XIV.-XV. Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar II, Türkiye ve Yakınoğu Üzerinde 1393/94 Timur Tehlikesi", *Belleten*, XXXVII/146 (1973), s. 159-190.
- Zeynüddin b. Hamdullah Müstevfi Kazvîni, *Zeyl-i Tarihi-i Güzide*, tah. İrec Afşar, Tahran 1372.